

Beproefde samenwerking

Katholieken en vrijzinnigen in de Vlaamse beweging, 1860-1914

LODE WILS¹

De eis tot vernederlandsing van de rijksuniversiteit Gent werd ontwikkeld en gepropageerd door twee 'Hogeschoolcommissies'. De eerste werd in 1896 ingesteld door het 23ste Nederlands Taal- en Letterkundig Congres, de tweede in 1907 door de Groep België van het Algemeen Nederlands Verbond. Daarbij stipte Arie Willemsen aan: *"Het mag misschien opmerkelijk toeschijnen, dat twee Groot-Nederlandse organismen de media waren, waarvan men zich bediende. De reden hiervoor was, dat er geen enkele Vlaamse vereniging was, waar Vlaamsgezinden van diverse richtingen allemaal tesamen kwamen."*²

In de moeizame, soms zelfs onbestaande samenwerking tussen de verschillende strekkingen binnen de Vlaamse beweging komt het wezen zelf van die beweging tot uiting. Vermits zij pas was ontstaan uit het enthousiasme van de Belgische Revolutie, had ze niet meer zoals de Oost- en Midden-Europese nationale bewegingen tot doel het *Ancien régime* af te schaffen of de bourgeoisie aan de macht te brengen: dat was al gebeurd. De Vlaamse beweging was bij haar begin enkel een patriottische stroming voor de 'nationale taal'. Welnu, van meet af aan bestond er in haar schoot een spanning tussen de seculiere geestelijkheid die haar ondersteunde omdat ze in die taal een drager zag van *"het geloof onzer vaderen"*, en de letterkundigen die haar wilden gebruiken als een instrument voor volksverlichting en vooruitgang. De Antwerpse literatoren weigerden in 1840 en opnieuw in 1843 zich aan te sluiten bij de vraag om een Vlaamse academie, *"bijzonder als Leuven daar aan het hoofd van is"*, zoals Pieter Frans van Kerckhoven het uitdrukte. En Hendrik Conscience voegde erbij, doelend op kanunnik Jan David die hoogleraar was aan de Katholieke Universiteit Leuven: *"Ik betrouw niet al te veel zekere personen, die een zaak niet involgen maar dezelve willen dwingen om te werken tot de vooruitgang van een princip dat haar, hoogstgenomen, vreemd is."*³

1. Met dank aan mijn collega's Jo Tollebeek en Gilbert De Smet voor hun waardevolle suggesties.

2. A.W. WILLEMSSEN, *De Vlaamse Beweging, deel I, van 1830 tot 1914*, Hasselt, 1974, p. 357.

3. L. WILS, *Kanunnik Jan David en de Vlaamse Beweging van zijn tijd*, Leuven, 1957, pp. 194-198.

Vanaf 1846 kwam het, over de richting die de beweging uit moest, tot een felle strijd binnen het kleine groepje flaminganten. Aan de ene kant stonden degenen die, zoals Van Kerckhoven, kordaat kozen voor de liberale partij als de partij van de vooruitgang, ook al had die weinig belangstelling voor de nationale taal. De meerderheid daarentegen hield het, met Conscience in Antwerpen en August Snellaert in Gent, bij een unionistische opstelling om het contact niet te verliezen met de conservatief-klerikale opinie die, net als in de andere kleine taalgebieden van Europa destijds,⁴ wél sympathie toonde voor de taal der vaderen. Conscience had daarom het antiklerikalisme geweerd uit de tweede editie van zijn roman *Het Wonderjaar*, maar werd nu door de eerste groep aangevallen als een verrader.⁵ In 1848 veroorzaakte de Europese revolutiegolf een democratische bewustwording, waardoor jonge flaminganten niet meer alleen de *nationale* taal gingen verdedigen tegenover die van het annexionistische Frankrijk, maar ook de *volks*-taal tegenover die van de elites. Dat versterkte de éénmakende kracht van de beweging onder de kleine burgerij. In 1851 verenigden de meeste Antwerpse Vlaamsgezinden zich in een 'Vlaamse burgerpartij' die Conscience kandidaat stelde bij de gemeenteraadsverkiezingen, in een stilzwijgend bondgenootschap met de unionistisch-katholieke partij tegen de liberale, die door Franstalige groothandelaars werd gedomineerd. Maar ook toen bleef er een minderheid die uitdrukkelijk de liberale partij steunde.

De landdagen en het streven naar een volkspartij

In de jaren zestig

Vooraf in de jaren 1860 wilde de voorhoede van de Vlaamse beweging een 'onafhankelijke volkspartij' vormen die ook de niet-stemgerechtigde meerderheid van de bevolking zou vertegenwoordigen, los van de tegenstelling tussen klerikaal en antiklerikaal. Zoals voor de Meetingpartij in Antwerpen vormde de taal nog slechts een onderdeel van het programma, naast antimilitarisme, uitbreiding van het stemrecht en andere sociale en progressieve maatregelen. In die vorm en met een figuur als Emiel Moyson oefende de Vlaamse beweging gedurende enkele jaren een sterke invloed uit op de beginnende arbeidersbeweging in Antwerpen en

4. E.J. HOBBSAWM, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge, 1990, pp. 41 en 119-120.

5. Zie, ook voor de volgende alinea: L. WILS, *De politieke oriëntering van de Vlaamse Beweging (1840-1857)*, Antwerpen, 1959.

Gent.⁶ Een uitdrukking van het streven naar een onafhankelijke volkspartij vormden ook de drie landdagen die van 1864 tot 1867 werden gehouden. Dat waren langdurige en massale volksvergaderingen waar vooraanstaande flaminganten en verenigingen van diverse strekking en uit het hele land in het bureau zitting namen, het woord voerden of brieven van instemming lieten voorlezen.

Maar in Gent was het onmogelijk om de meeste flaminganten te verenigen in één politiek lichaam. De poging die in 1861-1862 ondernomen werd om een Vlaams Verbond te stichten, leidde er zelfs tot een verhevigde tegenstelling. De groep rond de arts Snellaert die de taalstrijd wilde voeren in een onafhankelijke volkspartij, stond er tegenover die rond de jonge advocaat Julius Vuylsteke die deze taalstrijd verbond met de strijd voor de vrije gedachte, in de schoot van de liberale partij.⁷

Even leek het er toch op dat 'een nieuwe unie van 1830' mogelijk was tussen katholieke en liberale flaminganten. In januari 1864 bestreden ze in Brugge gezamenlijk en met succes de kandidatuur van het doctrinaire boegbeeld Paul Devaux voor de Kamer; Vuylsteke en Moyson stonden toen aan dezelfde kant als Guido Gezelle. In maart richtte de Antwerpse dichter Frans de Cort zijn oproep

Aan de mannen van Gent:

"Scheurt aan flarden

De kokarden

Die u onderscheiden.

Saam ter bane

Ene vane

Zal ter zege leiden.

(...)

Vlaamsgezinden,

Vlaamse vrinden,

Zo wij eens verwinnen...

Liberalen

Klerikalen,

Dan moogt gij beginnen!"

6. L. WILS, *Het ontstaan van de Meetingpartij te Antwerpen en haar invloed op de Belgische politiek*, Antwerpen, 1963. L. WILS, *Tussen taalstrijd en arbeidersbeweging: de 'Onafhankelijke Volkspartij' in de jaren 1860*, in: L. WILS, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en Geschiedenis*, Leuven, 1994, pp. 197-227.

7. J. VERSCHAEREN, *Julius Vuylsteke (1836-1903)*. *Klauwaard & Geus*, Kortrijk, 1984.

Maar Gezelle en Vuylsteke in eenzelfde Vlaamse beweging verenigen, was onmogelijk. Rond 1870 liep de onafhankelijke volkspartij dood omdat de tegenstelling tussen de Kerk en de vrije gedachte onoverbrugbaar werd na de encycliek *Quanta cura* en de afkondiging van de pauselijke onfeilbaarheid. Daar kwam nog bij dat het gevaar van het annexionistische Frankrijk verdwenen was na zijn nederlaag tegen Duitsland en dat de Parijse *Commune* de sociaal-politieke tegenstellingen had verhevigd. Ook in Antwerpen won de strekking-Vuylsteke veld. In december 1873 stapte een Brusselse groep rond Julius Hoste naar haar over, hoewel ze enkele maanden tevoren nog een laatste landdag had georganiseerd.⁸

In heel de Belgische samenleving nam de polarisering toe in die jaren, om te culmineren in de schoolstrijd van 1879-1884. In de Vlaamse beweging werd de tegenstelling geïnstitutionaliseerd en verhevigd door de oprichting van een katholiek Davidsfonds in 1875, tegen het Willemsfonds dat door Vuylsteke werd uitgebouwd tot een dynamische liberale cultuurorganisatie. Gedurende enkele jaren werd door deze liberalen elke samenwerking op politiek gebied met klerikale en onafhankelijke flaminganten uitgesloten. Nochtans bleef hun positie zwak binnen hun liberale partij, waarin mettertijd een uitgesproken afkeer van de 'klerikale' Vlaamse beweging was gegroeid. Dat werd in de hand gewerkt door de ontwikkeling in de katholieke zuil die stilaan vorm kreeg. Daar werd sympathie voor 'het Vlaams', of zelfs voor een Gezelliens provinciaal taalgebruik, gekoppeld aan een ultramontaanse afgeslotenheid van de moderne wereld. Voor zulk een "*graf met een Vlaams opschrift*" bedankte Vuylsteke!

In de jaren tachtig

Rond 1880 kwam het tot een opleving van strijdbaarheid bij de Vlaamsgezinden, ook bij de liberalen in Brussel rond Julius Hoste en in Antwerpen rond Jan van Rijswijck jr. Op initiatief van Hoste en van de Brusselse afdeling van het Willemsfonds, en ondanks het verzet van Vuylstekes Gentse weekblad *Het Volksbelang*, werkten liberale en katholieke flaminganten in 1881 samen in een huldeviering aan Conscience, die daarna door soortgelijke vieringen werd gevolgd. De Antwerpse en vooral de Brusselse liberale flaminganten bewogen een tiental liberale parlementsleden om de regering-Frère-Orban onder druk te zetten zodat ze samen met de katholieke oppositie in 1883 een belangrijke taalwet op het officieel middelbaar onderwijs konden doordrukken. In Gent daarentegen waren de voorstanders

8. Over die landdag: J.M. LERMYTE, *De eerste taalwet: die op de strafrechtspleging in 1873*, in: L. WILS (red.), *De houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19e eeuw*, Heule, 1972, (*Standen en Landen* LIX), pp. 170-177.

van zo een radicale koers uit de redactie van *Het Volksbelang* geweerd, onder de beschuldiging dat ze het officieel onderwijs in gevaar brachten ten voordele van dat van de geestelijkheid.⁹ Dit standpunt van Gent had een meer dan lokaal belang omdat daar het hoofdbestuur was gevestigd van de toonaangevende cultuurvereniging het Willemsfonds onder de leiding van Vuylsteke, terwijl *Het Volksbelang* in kwaliteit de andere Vlaamsgezinde weekbladen overtrof.

De liberale Brusselse flaminganten namen in 1883-1884 het initiatief om opnieuw een 'vaderlandse landdag' samen te roepen; maar die werd uitgesteld en ten slotte afgesteld wegens het verzet van hun Gentse vrienden, die de Antwerpse konden doen afhaken.¹⁰ De Vlaamse Liberale Kiesbond van Antwerpen sloot zelfs vóór de parlementsverkiezingen van 1884 een akkoord met de *Ruche Wallonne* van die stad, dat de nieuwe taalwet uitholde door de oprichting van een 'Waalse afdeling' in het plaatselijke atheneum, die model zou staan voor andere Vlaamse steden. Burgemeester Van Rijswijck zou later toelaten dat de meeste leerlingen van de humaniora in die 'Waalse' afdeling werden ingeschreven.

In januari 1886 verzette de Vlaamse Conferentie bij de balie van Gent zich tegen de bepaling in een wetsvoorstel van de Antwerpse Meetinger Coremans, die de advocaten verplichtte om in strafzaken in het Nederlands te pleiten, indien hun cliënt geen Frans verstond. Het was de liberale groep-Vuylsteke die deze verwerping in de Conferentie had doorgedrukt; in Antwerpen zou Van Rijswijck haar publiek bijtreden. Hoewel die bepaling al bij eenparigheid was goedgekeurd door de Centrale Afdeling van de Kamer, werd ze geschrapt nadat gebleken was dat de flaminganten zelf ze onaanvaardbaar vonden.¹¹ Pas in 1935 zouden de advocaten aan een taalwet worden onderworpen.

Het is duidelijk dat het meningsverschil over de samenwerking niet alleen de tactiek betrof, maar ook de doelstellingen zelf. *De facto* waren vele eisen inzake taalwetgeving 'klerikale' eisen geworden die zelfs door Vuylsteke, Van Rijswijck en hun vrienden werden ervaren als bedreigend voor de liberale eendracht die onmisbaar was om Vlaanderen te redden uit zijn klerikale achterlijkheid. De steun

9. L. WILS, *Honderd Jaar Vlaamse Beweging*, deel I, *Geschiedenis van het Davidsfonds tot 1914*, Leuven, 1977, pp. 110-115.

10. L. WILS, *Honderd Jaar [...]*, I, pp. 115-116.

11. H. van Goethem vermeldt dat de stellingname van de Gentse Vlaamse Conferentie, "een regelrechte aanval" op de Vlaamsgezinde eis, het einde betekende van de zopas opgerichte Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden. Maar hoewel hij erkent dat de katholieke regering onder zware druk stond van de liberale oppositie, acht hij het niet bewezen dat er een oorzakelijk verband bestaat tussen die stellingname en het feit dat de regering zich aansloot bij die oppositie inzake de taalvrijheid voor de advocaten, waarbij de katholieke meerderheid van de Kamer zich dan neerlegde. H. VAN GOETHEM, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935*, Brussel, 1990, pp. 194-195 en pp. 202-203.

van hun Waalse partijgenoten was temeer onmisbaar omdat na de verpletterende verkiezingsnederlagen van 1884 en 1886 de liberalen geen enkele volksvertegenwoordiger meer hadden in een Vlaams arrondissement, zelfs niet in Brussel. Het was duidelijk dat ze voor lange tijd naar de oppositie verwezen waren – in feite zou dat duren tot aan de Eerste Wereldoorlog.

Er ontstond een scheuring in het Vlaams liberalisme omdat de Liberale Vlaamse Bond van Brussel de taalstrijd niet opgaf. Onder de leiding van Frans Reinhard nam hij deel aan twee landdagen die in 1885 en 1886 werden ingericht door de Nederlandse Bond, de flamingantische vleugel van de Antwerpse Meetingpartij. Daarna volgde een reeks van zes landdagen in verschillende steden, tot 1890. Tweemaal trad de Liberale Vlaamse Bond daarbij zelf als organisator op van een manifestatie in de hoofdstad.

In juli 1886 verschenen de Koninklijke Besluiten waarbij de Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde werd opgericht en haar achttien eerste leden benoemd. Daarin had de regering elf katholieken opgenomen en slechts zeven liberalen. Uit protest tegen die onrechtvaardigheid besloot een vergadering van tien Antwerpse en Gentse liberalen plus één Brusselaar tot een boycot, want “*Zoals ze aangelegd is, zal de Academie meer kwaad dan goed doen; ze is een oorlogstuig om ons te verdeelen*”, zegde Domien Sleenckx. Jan van Beers noemde haar “*een ramp*” en Vuylsteke schamperde: “*Geld gebruikt tot godvruchtige doeleinden.*” De meeste Brusselse liberalen en sommigen van elders aanvaardden wél de Academie, aanvoerend dat een liberale regering ook voor een meerderheid van háár richting zou gezorgd hebben. Emmanuel Hiel noemde de nieuwe instelling zelfs “*een grote macht voor de Vlaamse beweging*”. Toch riepen de anderen de boycot uit.¹²

Hierrond verhardde zich de verdeeldheid die in de liberale Vlaamsgezinde rangen was gegroeid rond de polen Gent en Brussel, met hun respectieve weekbladen *Het Volksbelang* en *Flandria*.¹³ De groep die aanvaardde om in de Academie te zetelen

12. W. ROMBAUTS, *De Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde (1886-1914)*, I, Gent, 1979, pp. 19-108 en pp. 203-205. Al vóór het benoemingsbesluit werden de plannen voor een academie zowel van liberale kant als van de kant der katholieke taalparticularisten beknibbeld of bestreden.

13. Vanaf de tweede helft van 1885 verscheen in Brussel *Flandria*, als opvolger van studentenbladen die sinds 1880 werden uitgegeven. *De Zweep* van Julius Hoste had voordien stelling genomen tegenover *Het Volksbelang* maar zou haar houding milderden. Hoste steunde burgemeester Charles Buls, zijn vriend, die van de progressisten overstapte naar de doctrinaireren. Dat veroorzaakte een ernstige verwarring en verzwakking in het liberaal-flamingantische kamp van de hoofdstad, dat tot dan toe bij de progressisten had gehoord. Hoste verliet in 1886 De Veldbloem en was in 1888 geen lid meer van de Liberale Vlaamse Bond. H. VAN VELTHOVEN, *Taal- en Onderwijspolitiek te Brussel 1878-1914*, in: *Taal en Sociale Integratie*, 4, Brussel, 1981, pp. 325-332. L. JANSEGGERS, *Onmachtpositie van het Brusselse liberale Flamingantisme (1884-1895)*, in: *Taal en Sociale Integratie*, 6, Brussel, 1982, pp. 113-115 en p. 122.

naast een meerderheid van katholieken, bleef deelnemen aan de landdagen. Die bleken immers een efficiënt drukingsmiddel te zijn om administratieve en wetgevendende maatregelen af te dwingen voor het gebruik van de volkstaal. Ze kregen veel weerklank in de pers en konden zich opwerpen als de tolk van ‘heel het Vlaamse volk’ en niet slechts van één partij.

Vanaf december 1888 voerden Max Rooses en Alfons Prayon-van Zuylen gedurende ruim een jaar een polemiek over de samenwerking, om te beginnen in het Gentse liberale maandblad *Nederlandsch Museum*, waar ze beiden in de redactie zaten. De Antwerpenaar Rooses, die in 1886 was benoemd in de Academie maar met Van Beers de boycot ervan had georganiseerd, opende de discussie. Hij klaagde aan dat door de katholieke tegenstanders en in de pers van de samenwerkers “de meerderheid der liberale Vlaamsgezinden” werd aangevallen “met dolzinnige ijver”, alsof zij de Vlaamse strijd zou opgegeven hebben. Al sinds de afbrokkeling van het unionisme veertig jaar geleden, trachtten de katholieken de Vlaamsgezinden van alle kleur tot zich te lokken, zodat “van oudsher tot op onze dagen alle zogezegd onpartijdige of onzijdige Vlaamsgezinde kringen en bladen: Voor Taal en Kunst, de Nederduitse Bond, de Vlaamse landdagen, de weekbladen *Het Vrije Woord*, *Flandria*, *De Nijptang*, handlangers der katholieken waren of werden.” De katholieke Vlaamsgezinden hadden het natuurlijk gemakkelijker omdat hun partij hoofdzakelijk uit Vlamingen bestond, terwijl de liberale vooral Walen groepeerde. Op de landdagen werd de onzijdigheid in acht genomen, maar “wij begrijpen niet wat er voor onze zaak gewonnen is, omdat er daar misschien bij duizend katholieken zich vijftig liberalen gevoegd hebben”; ze wekten slechts wantrouwen in hun eigen kamp. Feit bleef “dat Vlaamse onpartijdige landdagen een strik zijn, gespannen aan lichtgelovige liberalen om hen te lokken in het tegenovergestelde kamp”, en zeker voor de jongeren waren ze gevaarlijk.

Rooses besloot: “Wij zijn Geuzen, even wars van Romes juk als van Frankrijks taal; wij ijveren om de menselijke geest te verlichten en de moderne staat vrij te maken; wij willen een bondgenootschap van taalbroeders met Holland sluiten. Wij kunnen geen duurzaam verdrag aangaan met hen, die op staatkundig en godsdienstig gebied zich in een geheel andere richting bewegen en die in de moedertaal meer een middel zien om ons volk te verwijderen van het licht, dan om zijn geest te ontwikkelen.”¹⁴

14. M. ROOSES, Twistpunten in de Vlaamsche Beweging, in: *Nederlandsch Museum*, jg. 15, 1888, nr. 2, pp. 329-351. Rooses stond toen toch niet helemaal op hetzelfde standpunt als Vuylsteke. Op 1 december 1888 schreef hij enigszins verontwaardigd aan Vuylsteke die steun weigerde voor een borstbeeld van de liberaal Frans de Cort, de auteur van *Aan de mannen van Gent*: “Ik heb ook een tijd geheuld met de klerikalen en onzijdigen, moet ik daarom verketterd blijven, dan ontsnapt geen enkele Antwerpenaar.” P. VAN HEES, *De Vlaamse Beweging en de Strijd om een Vlaamse Hogeschool*, scriptie Utrecht, 1962-1963, p. 28.

De liberaal Alfons Prayon, die destijds uit de redactie van het *Volksbelang* was moeten treden, reageerde en legde de oorzaak van de onenigheid niet bij de samenwerking maar bij de Gentse leiding. Herinner u, Rooses, hoe wij door diezelfde *“radicalen”* en *“slechte liberalen”* genoemd werden toen wij samen opkwamen voor de vernederlandsing van het officieel middelbaar onderwijs. Hun vreesachtigheid hangt samen met hun doctrinarisme, terwijl de Vlaamse beweging toch moet zijn *“een volksbeweging in de volste zin van het woord, een terugwerking van de Vlaams gebleven massen tegen de verfranste klassen”*. Vermits de uiteindelijke zegepraal van de vrijzinnige gedachten vaststaat, terwijl integendeel een verfransing van Vlaanderen het onherroepelijk verlies van onze nationaliteit zou betekenen, moeten we in geval van een conflict tussen onze beide idealen eerst en vooral Vlaming zijn. De oplossing ligt in Vlaams radicalisme plus uitbreiding van het stemrecht; Prayon verwees daarvoor naar het succes van C.S. Parnell in Ierland.¹⁵ Elk van beide polemisten kwam nog driemaal aan het woord, in een aanslepend debat. Tegenover Rooses die zich voortdurend beriep op *“de overgrote meerderheid van de liberale Vlaamsgezinden”*, kon Prayon alleen Brusselaars aanhalen als zijn medestanders (o.w. niet meer Julius Hoste die zich niet in de strijd mengde), plus de Antwerpenaar Pol de Mont. De dichter en volkskundige De Mont, die in 1886 had opgeroepen om de Academie te boycotten, steunde wel de landdagbeweging. In 1894 of 1895 zou hij schrijven aan Max Rooses dat, als het zo moeilijk was om de filoloog Jozef Vercoullie te doen opnemen in de overwegend liberale *Académie de Belgique*, *“dan hebben wij groot ongelijk gehad uit de Vlaamse Academie te blijven, die wij sedert acht jaar zeker wel anders hadden doen worden.”*¹⁶

Tussen de eerste repliek van Rooses en de tweede van Prayon verscheen in het *Nederlandsch Museum* een artikel van De Mont: *Alleman soldaat!*, een voordracht gehouden in de Vrijzinnige Bond in Brussel op 20 maart 1889. *“Zeker, het ligt op onze weg, en geen liberaal kan of mag het zich ontveinzen, de verderfelijke invloed, door de Kerk en haar bedienaars op alle vlakken van de beschaving: onderwijs, nijverheid, handel, kunst, letteren, sedert verscheidene eeuwen geoefend, uit al onze kracht te keer te gaan. Men diende echter niet te vergeten, dat de strijd tegen het priesterdom slechts een enkel punt is van een veelvoudig programma van hervormingen hetwelk wij, liberalen, in zijn geheel moeten en zullen toepassen.”* En dan volgde een pleidooi voor de afschaffing van de plaatsvervanging in het leger, en voor de regionale indeling van het leger in Nederlands- en Franstalige eenheden.¹⁷ – Wie de jaargangen 1888 en 1889 van het *Nederlandsch Museum* doorneemt, stelt vast

15. A. PRAYON, Klauwaart en Geus. Open brief aan den Heer Max Rooses, in: *Nederlandsch Museum*, jg. 16, 1889, nr. 1, pp. 26-46.

16. P. VAN HEES, *De Vlaamse Beweging [...]*, p. 44.

17. P. DE MONT, *Alleman soldaat!*, in: *Nederlandsch Museum*, jg. 16, 1889, nr. 1, pp. 263-300.

dat het blad inderdaad met al zijn krachten zowel tegen de invloed van de Kerk te keer ging als ook de Vlaamse beweging steunde.

In de loop van de polemiek verklaarde Rooses zich erover tevreden dat Prayon benadrukte geen afzonderlijke, derde partij te willen stichten los van de liberale partij. Maar toch bleef het nodig daartegen te waarschuwen: "*Horen wij toch niet week aan week door de zagezegde onzijdigen in hun bladen verklaren, dat zij wel liberaal zijn, maar toch voor katholieken stemmen, omdat deze Vlaamsgezind zijn?*"¹⁸

Dat moeten we in verband brengen met het feit dat Pol de Mont had aangeklaagd dat een liberale oud-minister en minister van State (Jules Bara) in de Senaat verklaard had dat de liberalen, zodra ze opnieuw aan de macht kwamen, "*de wetten van 1878, 1883 en 1888*" zouden afschaffen. Dat waren de taalwetten op de rijksadministratie, het middelbaar onderwijs en de officierenopleiding. "*Zulke woorden berokkenen aan onze partij, geheel België door, meer en groter schade, dan twintig Vlaamse redenaars in honderd liberale voordrachten vermogen te herstellen*", schreef De Mont.¹⁹ Ze verklaren mee waarom Rooses terecht vreesde dat samenwerking kon leiden tot overgang naar het katholieke kamp, zoals o.m. het geval was met volksvertegenwoordiger Edward Coremans, die notoir geen kerkganger was.

De polemiek, die werd voortgezet in de *Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle*, bracht verder weinig nieuws. Prayon maakte er een persoonlijke zaak van. Hij verweet de Antwerpenaars dat ze zich in 1880 en 1883 "*achter de rug*" van de Brusselaars hadden verzoend met die van Gent, en later de boycot van de Academie hadden uitgeroepen zonder Brussel te kennen. Omdat we u daarin niet volgden, werd uw boycot een slag in het water, vandaar uw "*wrok*" tegen de radicalen, aldus Prayon. Rooses antwoordde dat de Academie toonde dat er met de klerikale flaminganten geen land te bezeilen viel als het belang van hun partij op het spel stond. Samenwerking op cultureel gebied was mogelijk, maar alleen op basis van gewaarborgde pariteit. Daarentegen: "*Een liberaal, die met een klerikaal op politiek terrein samengaat, spant aan met zijn gezworen, zijn onverzoenlijke vijand*", wat een franskiljon niet is, want die mogen we hopen te bekeren.²⁰

Terwijl deze polemiek aan de gang was, ging Prayon verder met het scheppen van een bestendig kader voor de samenwerking. Hij deed daarvoor een oproep op de landdag te Antwerpen in februari 1889, en trad zelf toe tot het achtkoppige 'Bestuur der Landdagen'. Dat zou de volgende bijeenkomsten plannen en achteraf als drukgroep de gestelde eisen bepleiten bij de overheid. Zoals in de jaren 1860 ten tijde van de 'onafhankelijke volkspartij', werden er onzijdige flamingantische verenigingen opgericht: Vlaamse Wachten en Grievencomités.

18. *Nederlandsch Museum*, jg. 16, 1889, nr. 2, p. 38.

19. *Nederlandsch Museum*, jg. 16, 1889, nr. 1, p. 267.

20. *Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle*, jg. 12, 1888-1889, nr. 6, pp. 265-283; nr. 8, pp. 353-359 en nr. 12, pp. 537-546.

Het Vlaamse radicalisme werd opnieuw verbonden met een democratisch en sociaal programma nu de agitatie voor algemeen stemrecht aan kracht won. Prayon was mede-oprichter en hoofdredacteur van het progressistische weekblad *De Flamingant*, dat vanaf september 1889 in Brussel verscheen.²¹ In 1890 werd de parlementaire procedure voor de grondwetsherziening inzake het stemrecht in gang gezet. Dat verhoogde de verwachtingen en bestendigde de radicalisering, ook inzake de taal. In april 1893 zou het algemeen mannenstemrecht ingevoerd worden, met een tweede stem voor huisvaders die enig bezit hadden, en drie stemmen voor ontwikkelden en rijken.

Tijdens de grondwetsherziening

Van februari 1890 tot april 1891 werd er een Vlaamse Katholieke Landsbond opgericht. Dat was een federatie van verenigingen die de taalstrijd uitdrukkelijk verbond met de godsdienst en die, in het klimaat van de grondwetsherziening, een antisocialistische en christen-democratische richting insloeg. Zij wilde niet alleen drukking uitoefenen op de openbare besturen, maar ook op de kerkelijke overheid inzake het vrij onderwijs, en op de plaatselijke katholieke partijleidingen bij het vaststellen van de verkiezingsprogramma's en de kandidatenlijsten. Voor dat laatste zou ze een bondgenootschap zoeken met de Boerenbond en met de Belgische Volksbond, de voorloper van het huidige Algemeen Christelijk Werknemersverbond. Dit alles bemoeilijkte uiteraard de samenwerking met antiklerikalen.

De meerderheid van het Bestuur der Landdagen ging, met de steun van de Nederduitse Bond van Antwerpen en de Liberale Vlaamse Bond van Brussel, integendeel over tot een steviger organisatie van de onzijdige samenwerking. Daartoe werd in juni 1891 een Nationaal Vlaams Verbond (NVV) opgericht en in 1893 een zogenaamd verkozen, in feite gecoöpteerde Vlaamse Volksraad. Tot aan de Eerste Wereldoorlog zou het NVV een ontmoetingsplaats blijven voor flaminganten van verschillende strekking en grote diensten bewijzen in de taalstrijd. De leiding lag vooral bij de Brusselse vrijzinnigen rond Frans Reinhard en aanvankelijk ook Prayon.

In de zomer van 1892 richtte die Brusselse groep, met medewerking van de studentenvereniging 'Geen Taal, Geen Vrijheid', waarvan Lodewijk de Raet voorzitter was,²² in de hoofdstad ook een Vlaamse Volkspartij op. Nadat in april 1893 het parlement het algemeen meervoudig mannenstemrecht had goedge-

21. L. JANSEGGERS, *Onmachtpositie [...]*, pp. 115-117.

22. K. DE CLERCK (ed.), *Lodewijk De Raet en Willem Zuidema. Een briefwisseling uit de jaren 1891-1892*, Antwerpen, 1964, pp. 74-93.

keurd, probeerden De Mont en Prayon het Verbond der Vlaamse Liberale Verenigingen ertoe over te halen om in het hele land die formule aan te nemen: een partij van liberalen die het antiklerikalisme op de achtergrond zou laten maar als Vlaamse Volkspartij de nieuwe kiezers zou aantrekken. Tegen dat 'verbergen van het liberale vaandel' verzette zich Vuylsteke; het werd afgewezen met veertien stemmen tegen elf.²³

In de Vlaamse Volkspartij van Brussel kwam het tot een conflict tussen twee strekkingen. Alfons Prayon en de groep rond zijn weekblad *De Flamingant* wilden de partij liberaal houden, hoewel niet in naam, maar toch in feite. De jongeren drukten echter onder leiding van Maurits Josson de onverenigbaarheid door tussen het lidmaatschap van de Volkspartij en dat van andere politieke verenigingen. Zij die, zoals Prayon, een binding met de liberale partij wilden bewaren, werden dus uitgesloten ondanks de verzoeningspogingen van Reinhard.²⁴ De vrees van Rooses en van de aanhangers van *Het Volksbelang* werd bewaarheid: de radicale Brusselse koers leidde tot afval onder de jongeren die de liberale partij verlieten. Bij de parlementsverkiezing in oktober 1894 haalde de Volkspartij niet meer dan 2,7% van de stemmen van het arrondissement (het huidige arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde). Hoewel haar optreden lang niet de belangrijkste oorzaak was van de liberale nederlaag in de hoofdstad, werden begrijpelijkerwijze het NVV en de Volksraad daarna nog beslist afgewezen door de 'gematigde' liberale Vlaamsgezinden van Gent en Antwerpen, voor wie de samenwerking en de afscheuring één geheel vormden.

Aan katholieke kant waren er heelwat flaminganten die zowel in de onzijdige organisaties optraden als op de congressen en landdagen van de Vlaamse Katholieke Landsbond.²⁵ Ook bij hen had er een afscheuring uit de partij plaats, nl. van vele Daensisten. Die afscheuring, die in 1897 werd voltooid met de uitsluiting van priester Adolf Daens uit de Belgische Volksbond, zou de Landsbond aanzienlijk verzwakken. De Daensisten bleven nadien, zoals een aantal partij-katholieken, trouwe deelnemers aan de activiteiten van het NVV en de Volksraad.²⁶

De invoering van het algemeen meervoudig mannenstemrecht veroorzaakte geen versterking of radicalisering van de liberale Vlaamsgezinden in Gent en Antwerpen. Die aanvaardden integendeel nu zelfs dat de wallingantische verenigingen

23. J. VERSCHAEREN, *Julius Vuylsteke [...]*, pp. 432-433.

24. L. JANSEGERS, *Onmachtpositie [...]*, pp. 127-128.

25. Zie L. WILS, De Landdagbeweging, het Daensisme en de Vlaamsche Volkspartij, in: *Kultuurleven*, 1955, pp. 36-44. Over de Vlaamse Katholieke Landsbond: L. WILS, *De oorsprong van de kristen-democratie. Het aandeel van de Vlaams-democratische stroming*, Antwerpen, 1963, pp. 44-55.

26. L. WILS, *Het Daensisme, de opstand van het Zuidvlaamse platteland*, Leuven, 1969. F.J. VERDOODT, *De zaak-Daens. Een priester tussen Kerk en christen-democratie*, Leuven, 1993.

van hun stad eigen vertegenwoordigers kregen in de gemeente- en provincieraden, als gekozenen op de liberale lijsten.²⁷ Daar er nog altijd geen liberalen uit Vlaanderen in het parlement geraakten en ze bovendien niet deelnamen aan het NVV en de Volksraad, die samen met de Katholieke Landsbond de motor vormden van de taalstrijd, stonden ze in de politieke Vlaamse beweging zo goed als buiten spel. De socialisten hielden zich daar helemaal buiten.²⁸ Sommige liberale voormannen geraakten zo ontmoedigd dat de verwijten van Prayon en anderen heel begrijpelijk zijn. Zo schreef de biografe van Van Rijswijck: “*Vanaf 1888 gaf hij een vernederlandsing van de balie in feite op, en weldra ging hij ook in andere Vlaamse eisen iets utopisch zien. Dat Van Rijswijck die gangbare Vlaams-liberale opvattingen toegedaan was, kon men hem niet kwalijk nemen, maar waarom heeft hij ze zo expliciet geformuleerd?*”²⁹

Dat de linkse partijen gedurende tientallen jaren bijna afwezig waren uit de taalstrijd, belette niet dat vrijzinnige intellectuelen een leidende rol speelden in het Nederlandstalige culturele leven. Ze zouden van daaruit ook in de taalstrijd opnieuw op de voorgrond komen. Van Arie Willemsen stamt het mooie beeld dat zij vóór 1914 hebben gewerkt als gist in het deeg van de Vlaamse beweging met haar overwegend katholieke aanhang.³⁰ Onder meer was dat duidelijk het geval voor de vernederlandsing van de rijksuniversiteit Gent, met de hoofdfiguren Julius Mac Leod, Max Rooses, Lodewijk de Raet en Hippoliet Meert. Ze konden voor dat doel een bredere samenwerking over de partijgrenzen heen herstellen.

27. L. WILS, *Honderd Jaar [...]*, I, pp. 115-125, 200-201 en 207.

28. H. Van Velthoven stelde vast, over Antwerpen en Gent, “*dat het liberaal flamingantisme in beide steden na 1883 in het defensief geraakte*”; pas “*vanaf ongeveer 1907 geraakte het Vlaamsgezinde liberalisme uit zijn impasse en ging het opnieuw in het offensief*”; tot 1906-1907 “*stonden de Vlaamse liberalen en socialistenvan langs de kant*”; als reactie op het openlijk anti-Vlaamsgezind optreden van wallingantische vooraanstaande socialistenvan en door toedoen van C. Huysmans zou “*rond 1910 de houding van de BWP veranderen*” zodat er in haar schoot ook Vlaamsgezinde stemmen opgingen; H. VAN VELTHOVEN, *De Vlaamse Kwestie 1830-1914*, Kortrijk-Heule, 1982, (*Standen en Landen LXXXII*), pp. 103, 199, 137 en 213. In de socialistische partij kwamen in Antwerpen sinds 1905 sporen van Vlaamsgezindheid voor; H. VAN VELTHOVEN, *Onenigheid in de Belgische Werkliedenpartij: de Vlaamse kwestie wordt een vrije kwestie (1894-1914)*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 5, 1974, nr. 1/2, pp. 143 e.v.

29. J. BEYERS-BELL, *Jan van Rijswijck, liberaal flamingant en burgemeester van Antwerpen*, in: L. WILS (red.), *Kopstukken van de Vlaamse Beweging*, Kortrijk-Heule, 1978, (*Standen en Landen LXXXV*), p. 94.

30. A.W. WILLEMSSEN, *De Vlaamse Beweging [...]*, I, p. 145.

De eerste Hogeschoolcommissie en de gelijkheidswet

Het begon in 1896, toen het er kort na de invoering van het algemeen stemrecht nog naar uitzag dat er plots heel veel mogelijk was geworden. Minister van Financiën De Smet-de Naeyer stelde dat Waals douanepersoneel Nederlands moest kennen voor een benoeming of bevordering in Vlaanderen.³¹ Steden als Mechelen, Hasselt en Sint-Truiden hadden hun administratie vernederlandst. In november 1896 zou de Kamer zonder noemenswaardig verzet het hangende wetsvoorstel goedkeuren voor de vernederlandsing van de wetten, koninklijke besluiten en ministeriële circulaires, de zogenaamde Gelijkheidswet.

Een Hogeschoolcommissie

Op het 23ste Nederlands Taal- en Letterkundig Congres in Antwerpen in augustus 1896, hield Pol de Mont een rede over *“De stichting van een hogeschool in Zuid-Nederland”*. De universiteit was het punt waarop de vicieuze cirkel van de verfransing moest worden doorbroken; dat zou moeten gebeuren *“in een onzer grotere Vlaamse steden zonder verwijl”*. Daar werd onmiddellijk over gedebatteerd: of niet eerder Gent moest worden vernederlandst dan een nieuwe, vijfde universiteit gesticht, en of behalve de vier traditionele faculteiten ook de Technische Scholen in de opzet moesten worden begrepen. De Mont had een lijst klaar van zes leden voor een commissie die het hele probleem zou onderzoeken en *“zo nodig een machtige propagandabeweging ten gunste van dit principe op touw zetten”*. De zes genoemden waren de congresvoorzitter Max Rooses, de Gentse professoren Obrie en Mac Leod, de volksvertegenwoordigers De Vriendt en Heuvelmans en de Brugse atheneumleraar Julius Sabbe. Dat waren drie liberalen en evenveel katholieken. Die pariteit werd bewaard door de vergadering, die aan de lijst nog twee politici toevoegde: volksvertegenwoordiger Juliaan van der Linden en de Antwerpse burgemeester Van Rijswijk. Rooses werd tot voorzitter van de commissie benoemd. Die kreeg van het congres de opdracht om de wegen tot vernederlandsing van de vier faculteiten van de rijksuniversiteit Gent te bespreken.³²

Rooses, die vooraf door De Mont was gecontacteerd, zou ervoor zorgen dat het congresbesluit geen papieren motie bleef, zoals zovele andere. Hij breidde de commissie uit op paritaire basis, vooral met De Mont zelf en congresleden die in het

31. H. VAN VELTHOVEN, Taaldiscriminatie en taalstrijd. De Vlaamse tolbeambten en het ministerie van Financiën, 1894-1914, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 2, p. 70.

32. Ook voor wat volgt: M. SOMERS, *Max Rooses in de vervlaamsingsstrijd om de Gentse universiteit*, Gent, 1978, p. 14 e.v.

debat waren tussenbeide gekomen en zorgde voor haar regelmatige werking. Was hij dan door De Mont bekeerd tot de samenwerking op het politieke vlak? Nog niet helemaal, zoals verder zal blijken.

Dat de commissie op haar eerste vergadering de Gentse hoogleraar Julius Mac Leod aanduidde als verslaggever, bevestigde haar oriëntering: ze koos voor de vernederlandsing van Gent. Nochtans bedoelde De Mont de stichting van een vrije Vlaamse universiteit in Antwerpen, waarbij hij vermoedelijk dacht aan die van Brussel die bij haar oprichting sterk was gesteund door het stadsbestuur. Jan van Rijswijk, de man van de Liberale Vlaamse Bond, was burgemeester van de Scheldestad sinds 1892. De Mont vreesde, niet zonder reden, dat het een halve eeuw zou duren vooraleer het ideaal kon bereikt worden door de omvorming van de Gentse rijksuniversiteit. Aan voorzitter Rooses schreef hij: *“Gent vervlaamsen is, zo niet onmogelijk, ‘t werk op de lange baan schuiven. Gent vervlaamsen zal wel niet gaan zonder hardnekkige tegenstand*

1- van de professoren

2- van vele studenten

*3- van een deel der stedelijke regering!”*³³

Op initiatief van Rooses stapte de meerderheid van de commissie over dat bezwaar heen, in het besef dat de vernederlandsing van Gent een Vlaams *recht* was, vermits de andere rijksuniversiteit, Luik, Frans kon blijven. Wel besliste de commissie in haar tweede vergadering dat het niet realistisch was de vernederlandsing te eisen van de Technische Scholen, aangezien de Vlaamse studenten daarin slechts een vrij kleine minderheid vormden.

Reeds op 30 mei 1897 keurde de commissie het verslag van Mac Leod goed, dat een geleidelijke vernederlandsing van de vier faculteiten van de rijksuniversiteit Gent voorstond. De aangestelde professoren en docenten zouden van regeringswege worden verzocht om hun onderwijs in het Nederlands te geven, zij die later benoemd werden zouden daartoe verplicht zijn. Op die manier *“zouden alle bestaande rechten geërbiedigd worden, en zou niet de geringste extra-uitgave vereist worden”*. Voor de technische scholen werden maatregelen voorzien om de beoefening van het Nederlands door de studenten te bevorderen.

In zijn verslag had Mac Leod, die vertrouwd was met het wetenschappelijke leven in Nederland, de dringende behoefte aan hoger onderwijs in de volkstaal aangetoond, becijferd dat 85% van de studenten aan de Gentse faculteiten Vlamingen waren, en alle mogelijke opwerpingen van de tegenstanders uitvoerig weerlegd. Het verslag was door de dertien leden van de commissie ondertekend; het werd in de zomer van 1897 op 17.000 exemplaren verspreid door het Algemeen Nederlands

33. H. VANACKER, *De “Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen” en de vernederlandsing van het onderwijs*, Gent, 1982, pp. 224-225.

Verbond (ANV). Tegelijk organiseerde Mac Leod het eerste van een reeks jaarlijkse Vlaamse Natuur- en Geneeskundige Congressen, om het bewijs te leveren van de mogelijkheid tot wetenschapsbeoefening in de volkstaal.

Agitatie voor de Gelijkheidswet

Het politieke klimaat was plots veel ongunstiger dan een jaar tevoren. Hoewel de Kamer de Gelijkheidswet had goedgekeurd met 92 stemmen tegen drie, had de Senaat ze in februari 1897 verworpen. De flaminganten zouden tot in april 1898 een uitputtende campagne moeten voeren vooraleer de Senaat zich neerlegde bij de tweede goedkeuring door de Kamer. Vooral was er een enorm verzet gegroeid tegen de flamingantische eis van gelijkberechtiging, die nu eindelijk de Franstalige hegemonie in België begon te bedreigen. Dat verzet leefde in het bijzonder maar lang niet uitsluitend bij de Waalse beweging die een plotse doorbraak kende en zich niet alleen in Wallonië en in de hoofdstad, maar ook in Gent en Antwerpen krachtig liet voelen. In 1898 werd in Gent bovendien een *Association flamande pour la Vulgarisation de la Langue française* gesticht, die zeer actief was in het bestrijden van de Vlaamse beweging.

Wij moeten de strijd om de Gelijkheidswet nader bekijken omdat hij leidde tot een kortstondige verruiming van de samenwerking, die de weg bereid heeft voor die rond de tweede Hogeschoolcommissie.³⁴ De flamingantische propaganda die aan de behandeling van de wetsvoorstellen van Juliaan de Vriendt en Edward Coremans in de Kamer voorafging, was zoals gewoonlijk vooral gestimuleerd door de Vlaamse Katholieke Landsbond en het NVV. Toen er, na het gemakkelijke succes bij de volksvertegenwoordiging, een sterke Franstalige tegenpropaganda op gang kwam om de Senaat te beïnvloeden, zwol de Vlaamse agitatie aan, ook aan liberale zijde. Er kon toen een katholiek spreker optreden op een meeting van het Brugse Willemsfonds, dat onder leiding stond van Julius Sabbe.³⁵ Nadat de Senaat toch de essentie van het ontwerp verworpen had op 5 februari 1897, kwam er gedurende enkele weken een protesterende volksbeweging op gang.

In Oostende, Brugge en Gent kwamen, op gemeenschappelijke meetings, na elkaar figuren uit alle partijen aan het woord. In Gent was die grote meeting georganiseerd door het ANV dat door zijn stichter, de liberale atheneumleraar Hippoliet Meert, werd geleid. De vergadering werd voorgezeten door August de Maere, de gewezen liberale schepen en volksvertegenwoordiger, die de eerste voor-

34. Voor wat volgt over de Gelijkheidswet: M. DE VROEDE, *Juliaan De Vriendt in de Politiek en de Vlaamse Beweging (1889-1900)*, Antwerpen, 1960, pp. 71-126.

35. B. D'HONDT, *Julius Sabbe en het Willemsfonds*, in: E. SCHEPENS en L. PAREYN (red.), *Julius Sabbe en de herleving van Brugge*, Gent, 1996, pp. 67-90.

zitter van de Vlaamse Volksraad was geweest en lid was van de Vlaamse Academie. De meeste sprekers waren liberalen, maar niet alleen van de landdag-strekking zoals Prayon en De Mont. Uit Brugge was Sabbe gekomen en uit Brussel Julius Hoste, die zich met zijn dagblad *Het Laatste Nieuws* ten volle inzette voor de flamingantische samenwerking in deze zaak. Opvallend was dat Paul Fredericq, de redacteur van *Het Volksbelang* die hoofdbestuurslid van het ANV zou worden,³⁶ bereid was het woord te voeren naast katholieken, een progressist en de socialist Van Beveren.

De schepen en gewezen volksvertegenwoordiger Julius de Vigne waarschuwde Vuylsteke in een brief van 12 februari 1897 dat zulk Vlaams radicalisme zou leiden tot de verplichting om ontslag te nemen uit de liberale kiezersvereniging van Gent. (De leden daarvan moesten de verbintenis aangaan om te stemmen voor al haar kandidaten, en daar hoorden nu zelfs afgevaardigden bij van de wallingantische kring van Gent.) *“Ik heb kunnen vaststellen dat vele Vlaamsgezinden, tevens leden der Liberale Associatie, vast besloten zijn in ‘t vervolg voor zekere kandidaten der Associatie niet meer te stemmen in de verkiezingen. Ik kan hun beslissing niet afkeuren en ik ben persoonlijk onder de invloed van hetzelfde gevoelen. Maar dan hebben wij een plicht van loyaleiteit te vervullen, ons ontslag in de Liberale Associatie nemen. Moeten wij aldus handelen?”*³⁷

In Antwerpen kwam het niet tot een zelfde samenwerking als in Gent: de Nederduitse Bond en de Liberale Vlaamse Bond hielden er elk apart een meeting, want zoals Max Rooses op 21 februari 1897 aan Jan van Rijswijck schreef: *“Ik zegde verleden vrijdag in de algemene vergadering van de Liberale Vlaamse Bond dat het enige wat een uitzonderlijke houding van liberale zijde zou wettigen, ware een voorval van uitzonderlijke gewichtigheid, wat voor mij de wet De Vriendt niet is.”*³⁸ Was alleen de universiteit gewichtig genoeg om Rooses tot samenwerking te bewegen?

Dat Julius Hoste optrad als de commissaris van de nationale betoging in de hoofdstad waartoe de Vlaamse Volksraad opriep, heeft waarschijnlijk Rooses over de streep getrokken. In elk geval voerden hij en Fredericq het woord op de grote volksvergadering (het woord landdag had men vermeden) in de Vlaamse Schouwburg van Brussel naast sprekers van alle politieke strekkingen. *Het Volksbelang* schreef herhaaldelijk dat het tot samenwerking met katholieken bereid was maar niet in de schoot van de Volksraad. Het blad propageerde wel de agitatie door meetings in de dorpen die door het Gentse ANV – er was nog geen andere ‘tak’ of plaatselijke afdeling actief – gevoerd werd voor de Gelijkheidswet. Nadat die

36. Over de wording en eerste ontwikkeling van het ANV: P. FREDERICQ, *Schets eener Geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, II, Gent, 1908, pp. 161-172.

37. P. VAN HEES, *De Vlaamse Beweging [...]*, p. 30.

38. AMVC, R 704 B, brief van Max Rooses aan Jan van Rijswijck, 21 februari 1897.

wet veroverd was, werd op 26 juni 1898 een Gelijkheidsfeest georganiseerd door de Volksraad. J. Hoste voerde er het woord namens de Vlaamsgezinden van de hoofdstad. Maar terwijl er van alle andere politieke strekkingen vertegenwoordigers uit verschillende provincies optraden, viel het op dat de liberalen van buiten Brussel ontbraken.

Moeten we niet als voorlopige conclusie stellen, dat de groep Fredericq-Roses alleen dan tot samenwerking op het terrein van de taalwetgeving kon bewogen worden indien die plaats had met een duidelijke liberale meerderheid of onder liberale leiding? Die leiding en meerderheid waren in het ANV ruimschoots aanwezig in het ANV. Samenwerking in andere omstandigheden werd afgewezen, met onder meer het argument dat ze het gezag van de deelnemers ondermijnde binnen hun eigen partij.

Ook aan katholieke kant werden zulke waarschuwingen geuit, zij het niet door flamingantische leiders. In scherpe tegenstelling tot *Het Laatste Nieuws* van Hoste schreef het Nederlandstalige volksdagblad van de katholieke zuil in Brussel, *Het Nieuws van den Dag*, op 2 april 1897: “*Vlamingen zijn wij, maar eerst en vooral katholiek, en om onze rechten te handhaven hebben wij geen hulp van blauwe, rode of groene vijanden nodig.*” Na de behaalde overwinning “*zond een Gentse commissie, uit katholieke en liberale flaminganten samengesteld, een circulaire ‘Aan de Besturen van de Vlaamse Verenigingen en aan de Vlaamsgezinden in ‘t Vlaamse Land’. Zij nodigde uit tot een grootse betoging, te Gent op 24 juli, betoging waarbij alle partijchap moest worden vergeten.*”³⁹ Maar de Gentse Antisocialisten weigerden mee op te stappen als de rode vlag werd meegevoerd. De betoging werd afgelast. Nochtans had de socialistische voorman Edward Anseele “*zich in zijn parlementaire redevoering en op verscheidene Vlaamse meetings als een groot voorstander van de taalgelijkheid ontpopt.*”⁴⁰ Maar we moeten terug naar de beweging voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit.

Onenigheid over Gent ⁴¹

In maart 1899 werd de Hogeschoolcommissie ontvangen door minister van Binnenlandse Zaken F. Schollaert. Zoals gebruikelijk beloofde die een “*welwillend onderzoek*” van haar verslag betreffende de vernederlandsing van de vier faculteiten van de rijksuniversiteit. Daartegen kwam er een campagne los in de Franstalige pers, niet het minst in die van Gent zelf. In het kabinet van de minister

39. M. DE VROEDE, *Juliaan De Vriendt [...]*, pp. 104 en 120.

40. G. DENECKERE, *Gent*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, p. 1262.

41. Voor wat volgt: niet alleen M. SOMERS, *Max Roses [...]*, maar ook het gedetailleerde relaas van P. FREDERICQ, *Schets [...]*, III, Gent, 1909, pp. 147-236.

werd onder meer het nummer bewaard van de Brusselse liberale *Etoile Belge* van 22 mei 1899: “*Une université néerlandaise ne pourrait atteindre un développement sérieux sans le déchirement de la patrie.*” Het onderzoek van Schollaert begon met het opvragen van een rapport waaruit bleek dat er in Gent 31 colleges in het Nederlands werden gedoceed, waarvan 28 in de faculteit Letteren, twee in de Rechten en één in de Wetenschappen.⁴²

Ondervraagd door volksvertegenwoordiger Flor Heuvelmans, die lid was van de Hogeschoolcommissie, of hij haar voorstel genegen was, antwoordde de minister op 12 mei dat hij vreesde voor een ontvolking van de universiteit. De volgende dag spraken in de Academische Raad 34 Gentse professoren zich uit voor het behoud van het *status quo*, slechts zes waren ertegen en vier onthielden zich.

Maar de politieke aandacht werd afgeleid naar de crisistoestand waarin het land zich bevond: de regering-Vandenpeereboom die in januari 1899 was gevormd, in het bijzonder om een oplossing te geven aan het sinds zes jaar aanslepende vraagstuk van de parlementaire zetelverdeling, geraakte er niet uit. Het wetsontwerp dat ze op 19 april had neergelegd, stuitte op massaal en soms woelig protest; op 31 juli viel de regering en met haar verdween minister Schollaert. De nieuwe regering-De Smet-de Naeyer drukte de evenredige vertegenwoordiging door, die op 24 november door de Kamer werd goedgekeurd en op 22 december door de Senaat. Dat betekende een politieke aardverschuiving, die meebracht dat in Vlaanderen de liberalen opnieuw toegang kregen tot het parlement, en nu ook de socialisten, maar dat de katholieken er een groot deel van hun zetels zouden verliezen.

Om te beginnen had de wet zijn weerslag op de Hogeschoolcommissie zelf. Onder haar zes katholieke leden telde ze drie volksvertegenwoordigers: Van der Linden, De Vriendt en Heuvelmans, van wie nog alleen de eerste naar de Kamer zou terugkeren. Onder de zes vrijzinnige leden was er slechts één politiek mandataris, de Antwerpse burgemeester Van Rijswijck. Die zou nu allicht naar de Kamer gaan, samen met Julius de Vigne die er van 1878 tot 1886 de Gentse liberale Vlaamsgezinden had vertegenwoordigd. Tenminste, indien ze beiden van hun partij een gunstige plaats op de lijst zouden krijgen.

Allicht met het oog daarop publiceerde De Vigne op 2 december 1899 in *Het Volksbelang* van Fredericq een brief. Daar de radicale eis om een louter Vlaamse universiteit heftige protesten had uitgelokt in Gent, stelde hij “*een verzoenende oplossing*” voor: in elke faculteit en in de technische scholen zou één facultatief herhalingscollege in het Nederlands worden gegeven, dat verplicht zou zijn voor de studenten die een openbaar ambt in het Vlaamse land ambieerden. De redactie oordeelde wel dat zulks zou uitlopen “*op een reusachtige fopperij der goedzakkige*

42. P. VAN HEES, *De Vlaamse Beweging [...]*, pp. 56 en 59.

Vlamingen”, maar verklaarde met nadruk dat zij, in tegenstelling tot de Hogeschoolcommissie, een tweetalige rijksuniversiteit Gent als een oplossing aanvaardde. Daarmee brak de strijd los tussen de Vlaamsgezinden over hun doelstellingen. In januari 1900 werd De Vigne verkozen tot voorzitter van de liberale kiesvereniging van Gent. Die stuurde hem inderdaad naar de Kamer, waar hij zou zitting hebben tot aan zijn overlijden in december 1908.

Op 11 december 1900 nam ook burgemeester-volksvertegenwoordiger Van Rijswijck, in een interview in Julius Hostes *Vlaamsche Gazet*, publiek stelling tegen een vernederlandsing omdat die de rijksuniversiteit zou ontvolken. Hij stond alleen een geleidelijke verdubbeling met Nederlandstalige colleges voor, de Franstalige moesten behouden blijven. Aan commissievoorzitter Rooses, die protesteerde dat Van Rijswijck zo zijn handtekening onder het verslag verloochende, antwoordde hij nog dezelfde dag: *“Een andere stelling acht ik in de Kamer onverdedigbaar.”*

De biograaf van Fredericq stelt terecht dat diens geestesgenoten vóór 1900 de katholieken wilden in het nauw drijven met *“een zo netelig probleem als de vernederlandsing van een staatsuniversiteit”*, maar dat ze daarna, toen ze zelf weer toegang hadden tot het parlement, de kiezers van hun partij niet wilden kwetsen.⁴³ Op 24 maart 1901 werd in Gent, op initiatief van Mac Leod en al voor de tweede keer, een studentencongres voor de vernederlandsing gehouden. De *Association flamande pour la Vulgarisation de la Langue française* had in plakbrieven de bevolking opgeroepen om die *“kluchtspelers, vermomde jezùieten, bisschoppelijke slaven”* die wilden *“de val bewerken onzer Hogeschool”*, uit te jouwen. Op dezelfde dag zette ook De Vigne zich in de liberale kiesvereniging van Gent en in *Het Volksbelang* uitdrukkelijk af tegen die voorstanders van de vernederlandsing. We mogen niet laten raken aan de Gentse universiteit, dat *“brandpunt van liberalisme”*. Met het oog op onze liberale propaganda is het wel nodig dat haar afgestudeerden in staat zouden zijn in de volkstaal *“onder de menigte die hen omgeeft, enige zaden te strooien, enige lichtsprankels mede te delen”* om zo *“hun medeburgers te helpen en te steunen op de baan van de vooruitgang”*. Dit doel kan verwezenlijkt worden *“zonder een enkele leerling uit de hogeschool te moeten verwijderen. Bij het uitspreken van die overtuiging voeg ik hier de wens, dat de zorg om onze Alma Mater herin te richten weldra moge toevertrouwd worden niet aan een klerikale regering, wier inzichten dubbelzinnig zijn en die niets anders dan mistrouwen van onzentwege verdient.”* De Vigne en Van Rijswijck zetelden in de Kamer als de enige vertegenwoordigers van de liberale Vlaamse beweging. Hun publieke en herhaalde stellingname, met steun van *Het Volksbelang*, betekende dat er over de vernederlandsing van Gent een kruis mocht worden gemaakt. De katholieke regering, die onophoudelijk

43. E.C. COPPENS, *Paul Fredericq*, Gent, 1990, pp. 193-194.

werd bestookt met hevige verwijten dat ze aan het land een onduidbare Vlaams-klerikale verdrukking oplegde, was niet bereid om een taalwet uit te vaardigen die zelfs werd bestreden door degenen die golden als de liberale flaminganten.⁴⁴ Anderzijds was die regering niet bereid om de Gentse rijksuniversiteit te verdubbelen. Professor Paul Fredericq, die achter de schermen Van Rijswijck en De Vigne aanmoedigde, had hetzelfde doel voor ogen dat ook de liberale regering in 1883 had willen verwezenlijken in het officieel middelbaar onderwijs: behoud van het volledige Franstalige programma van de scholen in Vlaanderen, maar toevoeging van een aantal facultatieve Nederlandstalige lessen, om daarmee het confessioneel onderwijs te beconcurreren.⁴⁵ Aan Van Rijswijck schreef hij op 29 januari 1902 dat de katholieke Gentse professoren Obrie, De Ceuleneer en Boucqué evenals de Antwerpse politici Coremans en Heuvelmans gerust de vernederlandsing volgens het stelsel van Mac Leod konden tegemoet zien: *“Hun vaderland is Leuven. Maar wij!”* En hij vervolgde terecht: *“Zoudt gij durven voorstellen het Frans in een enkel Vlaams atheneum af te schaffen?? En men durft het vragen voor de enige hogeschool der Vlaamse provincies? Zijn wij dan opeens zo machtig?”*⁴⁶ Maar Mac Leod voerde evenzeer terecht aan dat hij geen plotse afschaffing, alleen een heel geleidelijke omschakeling van de Franstalige colleges voorstond. Bovendien zou een verdubbeling van de universiteit in personeel, lokalen, laboratoria en klinieken nog méér macht van de flaminganten vereisen. Want de katholieke regering, die sympathiseerde met de bisschoppelijke universiteit van Leuven, zou niet zomaar willen betalen voor een uitbreiding van ‘het brandpunt van liberalisme’ van De Vigne en Fredericq.

In feite wilden die twee en hun medestanders ook voorkomen dat een klerikale regering nieuwe benoemingen zou kunnen doen.⁴⁷ In januari 1902 vergaderden

44. Op 4 februari 1903 schreef Rooses aan Fredericq: *“Zolang de afgrond gaapt tussen U en Mac Leod zie ik niet in hoe die zaak een stap vooruit kan doen”*. Op 21 maart 1903 schreef hij aan het Vierde Vlaams Studentencongres voor de vernederlandsing van Gent: *“Het is klaar dat wanneer door ons twee verschillende zienswijzen worden verdedigd, de minst eisende zal gekozen worden door het Gouvernement ingeval dit aan een van de twee wil toegeven.”* M. SOMERS, *Max Rooses [...]*, pp. 35 en 37.

45. *“P. Fredericq wilde niet van de vervlaamsing, noch in één, noch in drie bedrijven?”* J. VERCOULLIE, *J. Mac Leod en de Vlaamsche Hoogeschool*, in: *Mac Leod gedenkboek*, Antwerpen, 1930, p. 89.

46. Op 3 maart 1903 schreef Fredericq aan Rooses: *“Vragen dat de Franse hogeschool te Gent trapsgewijze afgeschaft wordt, is zo goed als hic et nunc Vlaamse regimenten in ons leger vragen. Men moet in de Hogeschool zijn, om te weten hoe moeilijk men iets bekomen zal en hoeveel voorzichtigheid en gematigdheid nodig zijn.”* AMVC, F 466 B.

47. Op zijn zestig jaar, in 1910, wilde Fredericq zelf met emeritaat gaan en regelde hij zijn opvolging *“op voorwaarde natuurlijk dat de verkiezingen goed uitvielen”* zodat zijn liberale oud-leerlingen zouden worden benoemd. E.C. COPPENS, *Paul Fredericq [...]*, p. 144. Vermits de klerikale heerschappij voortduurde, bleef hij in functie.

de meeste liberale volksvertegenwoordigers uit Vlaamse arrondissementen onder het voorzitterschap van De Vigne. Ze spraken zich op twee na uit tegen de ver nederlandseling die Mac Leod bepleitte, en voor de tweetaligheid door toevoeging van enkele colleges per faculteit op proef, die door het bestaande professorenkorps zouden gedoceerd worden op vrijwillige basis, zoals Fredericq hun voorstelde. Mac Leod schreef daarover: *“Die mensen zijn bang voor de opkomst van het Vlaams. Zij menen dat dit ons brengen zou tot een graf met een Vlaams opschrift, zoals Vuylsteke gewoon was te zeggen. Zij zijn overtuigd van de superioriteit van het Frans. Fredericq heeft mij zelf gezegd dat de tegenwoordigheid van Walen aan de Gentse hogeschool onontbeerlijk was om de Vlamingen uit hun bekrompenheid te redden; zijn gevolgtrekking was: geen Vlaamse Hogeschool!”* Van Rijswijck schreef op 23 september 1903 aan Rooses dat de vervlaamsing van de hogere standen een strijd van eeuwen zou vergen.⁴⁸

Op 5 december 1902 verklaarde Mac Leod publiek: *“De heren De Vigne en Van Rijswijck dwarsbomen de Vlaamse beweging, hetgeen haar de hardste der slagen heeft toegebracht.”*⁴⁹ Er kan niet genoeg de nadruk op gelegd worden dat het meningsverschil niet ging over de tactiek, maar over het wezen van de Vlaamse beweging; al wensden de historici dat in het algemeen niet te zien of te schrijven. *“Een graf met een Vlaams opschrift”* was niet alleen Vuylstekes beschrijving van wat er met het liberalisme zou gebeuren bij de invoering van het algemeen stemrecht, dat door vele landdag-mannen zoals Prayon was gepropageerd.⁵⁰ Het drukte ook de vrees uit van Fredericq en anderen dat Nederlandstalige colleges gedoceerd door klerikale professoren, het einde van het vrij onderzoek zouden betekenen. De katholieke kerk bleef zich immers op allerlei gebieden vastklampen aan achterhaalde voorstellingen en zich verzetten tegen de wetenschappelijke vooruitgang. Op Fredericqs eigen onderzoeksterrein, dat van de inquisitie, hield ze tot in en na 1870 middeleeuwse legenden in leven, zoals het anti-joodse verhaal betreffende *“het Sacrament van Mirakel”* in de Brusselse Sint-Goedele.⁵¹ Zoals sommige

48. L. WILS, *De Vlaamse beweging*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XI, Zeist, 1956, pp. 166-167.

49. P. FREDERICQ, *Schets [...]*, III, pp. 195-196. In zijn vertrouwelijke correspondentie was Mac Leod niet malser. Zo op 18 juni 1900 aan Alfons de Cock: *“Veel te lang reeds hebben wij aan sommige hoofdmannen van de Vlaamse Beweging toegelaten de Vlaamsgezindheid te gebruiken ten voordele van een Vlaamshatende coterie, die beweert het liberalisme te verdedigen. Papenvreterij is geen liberalisme.”* P. VAN HEES, *De Vlaamse Beweging [...]*, p. 43.

50. Nog op 27 november 1897 schreef Paul Fredericq aan Rooses: *“Overigens zal zuiver algemeen stemrecht betekenen: de socialisten meester op het stadhuis en Anseele burgemeester.”* P. VAN HEES, *De Vlaamse Beweging [...]*, pp. 37-38.

51. Over *“het Sacrament van Mirakel”* konden we een studie van Prof. Luc Dequeker inzien, die in 2000 zal verschijnen bij het Davidsfonds.

andere Belgische intellectuelen was Fredericq overgegaan naar het protestantisme. Zijn vrees dat de Walen – hij zal wel gezegd of bedoeld hebben: de Franstaligen – in Gent nodig waren om de Vlamingen uit hun bekrompenheid te redden, moet tegen die achtergrond begrepen worden.

Bovendien had de katholieke Vlaamse beweging sinds 1884 haar stuwkracht vooral gekregen uit de ultramontaanse scholieren- en studentenbeweging van West-Vlaamse oorsprong en zich verbonden met de even benepen christelijke sociale werken. Dat werd nog maar eens geïllustreerd door een polemiek in Antwerpen naar aanleiding van de dood van burgemeester Van Rijswijck in september 1906. Het katholieke gemeenteraadslid Alfons Ryckmans kreeg kritiek omdat hij als vertegenwoordiger van de balie het woord had gevoerd op de burgerlijke begrafenis. De aanval kwam van de dagbladen die werden uitgegeven door de N.V. De Vlijt: de *Gazet van Antwerpen* en *La Presse*, dus de Vlaams- en sociaalgezinde bladen waarvan Frans van Cauwelaert drie jaar later vaste medewerker zou worden. Het Katholiek Democratisch Verbond, dat binnen de Meetingpartij de arbeidersvleugel was die zopas de flamingant Adelfons Henderickx naar de Kamer had gestuurd, sloot zich bij die kritiek aan, maar niet Henderickx zelf. Ten slotte nam Ryckmans ontslag als voorzitter van de Conservatieve Associatie uit protest tegen de aantasting van “*zijn eer als katholiek*”, hoewel hij gesteund was door de Associatie en door de twee andere katholieke dagbladen van Antwerpen, waaronder het flamingantische *Handelsblad*.⁵² Ryckmans’ positie was toch niet merkbaar verzwakt, want van 1912 tot aan zijn dood in 1931 zou hij tot senator worden verkozen. Opvallend is wel de verstrengeling van de beginnende christen-democratie met het flamingantisme en in bepaalde gevallen met een bekrompen ultramontanisme. In de jaren 1890 waren de Daensisten vanuit diezelfde gedachte-wereld dissident geworden van de katholieke partij; Pieter Daens verweet toen ook aan de burgemeester van Aalst dat die als volksvertegenwoordiger, aangeduid door het lot, namens de Kamer had gesproken op de burgerlijke begrafenis van een collega.⁵³ Tot die benepen ultramontaanse wereld behoorde ook de Leuvense studentenbeweging rond de socioloog Emiel Vliebergh, waardoor Frans van Cauwelaert was gevormd.⁵⁴

Fredericq en de zijnen hielden begrijpelijkerwijze vast aan hun afwijzing van een dergelijke Vlaamse beweging. Ze weigerden deel te nemen aan de Koninklijke Vlaamse Academie of aan de landdagen en congressen van het NVV, waar de

52. L. HANCKÉ, *Jan van Rijswijck, Boegbeeld van het sociale liberalisme*, Gent, 1993, pp. 150-152.

53. L. WILS, *Het Daensisme [...]*, pp. 95-139.

54. L. WILS, *De Messias van Vlaanderen. Frans van Cauwelaert 1880-1910*, Leuven, 1998, pp. 54-57.

katholieken de meerderheid vormden. Anders was het gesteld met gelegenheden tot contact waarin de vrijzinnigen zelf de toon konden aangeven, zoals de Nederlandse Taal- en Letterkundige Congressen of het ANV. Daar lieten de ultramontanen zich niet zien, want die hadden geen belangstelling voor “*de protestantse Hollanders*”. Tegen “*de noordelijke demon van de ketterij en het rationalisme*” die met de Hollandse taal en literatuur zou binnendringen, heeft de Brugse bisschop Waffelaert, een Gezelliaan, zijn clerus in mei 1906 uitdrukkelijk gewaarschuwd.⁵⁵

Een duidelijke illustratie van wat de Vlaamse beweging was en niet was, werd geleverd in 1902 toen de katholieken, de liberalen en de socialisten elk apart in Kortrijk het zesde eeuwfeest van de Guldensporenslag vierden. Nochtans was al lang tevoren Paul Fredericq met zijn Gentse stadsgenoot Alfons Siffer, die onderzitter was van het Davidsfonds, overeengekomen dat een gemeenschappelijk programma zou opgesteld worden in samenspraak met hun respectieve geestesgenoten in West-Vlaanderen. Maar de katholieken en liberalen van Kortrijk konden of wilden niet overeenkomen. Bovendien stuurden twee loges uit Frankrijk, *La Fidélité* en *La Lumière du Nord*, op 9 januari 1902 aan de loges in Vlaanderen een rondschrijven waarin ze tegen het anti-Franse karakter van de feesten protesteerden. “*Julius Sabbe boog niet voor de druk van de Fransen; Fredericq, Van Rijswijck en Rooses wel.*”⁵⁶

Strijd om het middelbaar onderwijs en een tweede Hogeschoolcommissie

Omstreeks 1905 ontwaakte het liberale flamingantisme uit zijn twintigjarige politieke lethargie, terwijl er ook voor het eerst Vlaamsgezindheid in de socialistische rangen opdook. Die belangrijke wending moet verklaard worden uit een geheel van factoren. Sinds de toepassing van de evenredige vertegenwoordiging in 1900 konden de vrijzinnigen in Vlaanderen, voor het eerst sinds zestien jaar, weer eigen parlementsleden verkiezen.⁵⁷ De niet aflatende campagne waarin Mac Leod aantoonde dat de vernederlandsing van het onderwijs een onmisbare voorwaarde was voor wetenschappelijke en uiteindelijk ook economische bloei begon vermoedelijk vruchten te dragen. Binnen de Belgische Werkliedenpartij (BWP) werd de poort geopend voor het flamingantisme doordat heel wat Waalse mandatarissen

55. De tekst van zijn toespraak in K. VAN ISACKER, *Herderlijke brieven over politiek*, Antwerpen, 1969, pp. 183-184.

56. E.C. COPPENS, *Paul Fredericq [...]*, pp. 199-200.

57. Alleen van 1892 tot 1894 hadden er liberalen zitting gehad voor de arrondissementen Brussel en Oostende.

er hoe langer hoe openlijker meededen aan het wallingantisme, dat aanvankelijk door de BWP samen met de Vlaamse beweging afgewezen was.

Bij de oorzaken van de vrijzinnige herleving moet ook het optreden van twee politici vermeld worden. In de BWP was dat de secretaris van de Internationale Arbeidersvereniging Camille Huysmans, die gemeenteraadslid van Brussel was sinds 1908 en volksvertegenwoordiger sinds 1910. Aan liberale zijde bracht Louis Franck de vernieuwing. Max Rooses was erin geslaagd deze knappe 37-jarige advocaat in 1906 in de Kamer te doen treden als man van de Liberale Vlaamse Bond van Antwerpen, als opvolger van de doodzieke Van Rijswijck. Hij zou al vlug De Vigne verdringen als de liberale Vlaamse voorman, door enkele collega's rond zich te scharen om mee te werken aan de taalwetgeving. Bij vier van die wetten kwam hij tussenbeide, telkens om het oorspronkelijke voorstel en eventueel zelfs een al vroeger goedgekeurde tekst af te zwakken om het verzet van de Waalse liberalen te sussen. Maar hij hielp op die manier vier brokjes taalwet goedkeuren in samenwerking met katholieken uit de meerderheid van de Kamer: betreffende de steenkoolmijnen, het assisenhof van Brabant, de werkrechtshoven en het middelbaar onderwijs.⁵⁸

Wat ook heeft meegespeeld voor de Vlaamse herleving bij de vrijzinnigen, was de mogelijkheid die zich bood om de katholieken grondig te verdelen en zich, voor de eerste keer, op te werpen als meer Vlaamsgezind dan zij. Het ging om het wetsvoorstel tot gedeeltelijke vernederlandsing van de oude humaniora, dat in 1901 door Edward Coremans met vier andere katholieke volksvertegenwoordigers uit alle Vlaamse provincies ingediend was.⁵⁹ Zij wilden de wet van 1883 verstrengen door een afschaffing van de “Waalse afdelingen” in het Vlaamse land, Brussel inbegrepen, en de wet uitbreiden tot het vrij onderwijs; ook voor Wallonië waren bepalingen voorzien. De ondertekenaars hadden blijkbaar niet voldoende beseft dat door de invoering van de evenredige zetelverdeling – die nog in geen enkel land bestond, zodat België er als eerste mee experimenteerde – de katholieke Vlaamse meerderheid in het parlement voorgoed verdwenen was, en daarmee ook de mogelijkheid om een zo radicale hervorming door te duwen. De zaak sleepte jarenlang aan in de Kamer zodat de jezuïeten, wier colleges zowat de tegenhangers waren van de Waalse afdelingen in het officieel onderwijs, mettertijd een eensgezind afwijzingsfront van de bisschoppen konden tot stand brengen. In de katholieke flamingantische rangen groeide de ontevredenheid, zowel over hun politiek als over het episcopaat.

58. J. MERTENS, *De liberaal Louis Franck*, in: L. WILS (red.), *Kopstukken van de Vlaamse beweging*, pp. 319-351.

59. Voor deze zaak van het middelbaar onderwijs: P. FREDERICQ, *Schets [...]*, III, pp. 81-146; L. WILS, *De Messias [...]*, pp. 62-72, 111-128, 139-145 en 155-159.

Op een landdag van het NVV voor dit wetsvoorstel, in januari 1904, verschenen liberalen die daar voordien weggebleven waren⁶⁰ en beloofde Camille Huysmans dat alle socialistische kamerleden, ook de Walen, het voorstel zouden goedkeuren zoals ze met de Gelijkheidswet hadden gedaan. Van dan af volgden er tal van uitspraken van Vlaamse liberale politici en verenigingen “voor een snelle goedkeuring van het wetsvoorstel Coremans”, alhoewel de liberale burgemeesters van de Brusselse agglomeratie zich in juli 1904 gezamenlijk tegen de toepassing ervan op hun gemeenten keerden. Toen het punt opnieuw aan de orde kwam op een landdag van het NVV in mei 1905, riep het ANV zijn leden op om aan de landdag deel te nemen. De liberale volksvertegenwoordigers Adolf Buyl en Julius de Vigne namen er plaats aan het bureau en de laatste kreeg een ovatie, toen hij beloofde dat de liberalen in de Kamer “schier zonder uitzondering” hun stem zouden geven “aan Coremans’ wetsvoorstel”. Later volgden er nog meer verklaringen in die aard, ook van de socialistische volksvertegenwoordigers Prosper van Langendonck en Emile Vandervelde.

In september 1906 ondermijnden de bisschoppen ongewild het verzet van de verdedigers van het Franstalige “brandpunt van liberalisme” in de Gentse universiteit. Ze publiceerden gezamenlijke onderrichtingen aan hun collegedirecteurs, waarin ze wel een verruiming en verbetering van het gebruik van het Nederlands in de scholen oplegden, maar een volledige vernederlandsing uitsloten. Ze gebruikten daarbij het argument dat het middelbaar onderwijs voorbereidde op het universitaire onderwijs dat noodzakelijk in een internationale taal moest worden verstrekt. “De Vlamingen die een Belgische universiteit zouden willen vervlaamsen, hebben niet genoeg nagedacht over de hogere opdracht van de universiteit. Indien hun eisen werden ingewilligd, zou het Vlaamse ras met één slag tot minderwaardigheid gedoemd worden in de universele wedloop. Degenen die een katholieke Vlaamse universiteit eisen, vragen aan de Belgische katholieken, nutteloos en roekeloos, het onmogelijke.”⁶¹

Het was duidelijk dat de bisschoppen zich keerden tegen een vernederlandsing van Gent, en zoveel te meer tegen de verdubbeling ervan, die hen zouden dwingen om Leuven eveneens te verdubbelen. Dat maakte het voor de groep De Vigne-Fredericq nog moeilijker om vol te houden dat Mac Leod en consoorten in de klerikale kaart speelden. De bisschoppelijke onderrichtingen stuitten bovendien op het unaniem verzet van de katholieke flamingantische verenigingen, die hun eisen voor de volledige vernederlandsing van het middelbaar en hoger onderwijs

60. “De machtige verenigingen der Vlaamsgezinde liberalen... waren ook talrijk opgekomen... waar de klerikale Vlamingen overigens in overgrote meerderheid waren”; P. FREDERICQ, *Schets [...]*, III, p. 92.

61. K. VAN ISACKER, *Herderlijke Brieven [...]*, pp. 72-83.

nog intensifieerden. Vanaf 24 november 1906 verscheen in Leuven het weekblad *Hooger Leven* dat van die kwestie zijn hoofdthema maakte, en dat snel toonaangevend werd bij de katholieke Vlaamsgezinde intelligentsia. De kant kiezen van de katholieke flaminganten, zowel i.v.m. het hoger als met het middelbaar onderwijs, werd voor antiklerikalen gemakkelijker, nu het ging tegen de bisschoppen. Het was niet of niet alleen uit ironie, dat Lodewijk de Raet in het tijdschrift *Vlaanderen* van december 1906 kon schrijven dat de bisschoppen door hun brief “aan de eis der Vlaamsgezinden een betekenis (hebben) bijgezet, waarover alle voorstanders zich mogen verheugen.”⁶²

In februari-maart 1907 kon Max Rooses inderdaad de impasse doorbreken waarin de Hogeschoolcommissie zich al zeven jaar als verlamd bevond.⁶³ De Belgische groep van het ANV besliste, op voorstel van haar Antwerpse tak, een nieuwe commissie op te richten door uitbreiding van de oude. Rooses bleef voorzitter, maar vijf van de oude leden onder wie Mac Leod waren de oppositie beu en zegden af. Dat betekende een overwinning voor Fredericq, die nu eindelijk kon bewegen worden om toe te treden, ook al weigerde De Vigne. De nieuwe commissie bestond trouwens aanvankelijk voor twee derden uit liberalen en haar bestuur voor drie vierden, met Hippoliet Meert en Maarten Rudelsheim als secretarissen. De ondervoorzitter was een katholiek: eerst Juliaan van der Linden, later Flor Heuvelmans. Van Rijswijck was intussen overleden en als volksvertegenwoordiger opgevolgd door Louis Franck. Dat die het lidmaatschap van de Hogeschoolcommissie aanvaardde, was een beslissende stap vooruit. Bovendien zou de Gentse atheneumleraar Meert, de stichter van het ANV, een dynamische secretaris blijken te zijn.

In de nieuwe commissie die een dertigtal leden telde, ging in de lente van 1907 het debat vooral tussen Fredericq, die er zijn “gedeeltelijke verdubbeling als proef” verdedigde, en de jongere socioloog Lodewijk de Raet. Die was tijdens de voorbije jaren nog verder gegaan dan Mac Leod, door zowel de vernederlandsing van de technische scholen als die van de vier faculteiten te bepleiten, plus de toevoeging aan de Gentse universiteit van opleidingen in de mijnbouw, de landbouw en de handelswetenschappen. Terwijl Mac Leod er de nadruk op had gelegd dat wetenschappelijke ontwikkeling in de volkstaal onmisbaar was voor de welvaart, hamerde De Raet ook op de noodzaak van economische groei voor de culturele ontplooiing. Daarom mocht niet worden teruggeschrokken voor de kosten van de uitbreiding van de vernederlandsing tot de technische opleidingen.

62. *Lodewijk De Raet in het perspectief van deze tijd*, Gent, 1960, p. 355.

63. Voor wat volgt: M. SOMERS, *Max Rooses [...]*, pp. 43 e.v., op basis van het archief van de Hogeschoolcommissie.

Bij de commissieleden leefde, net zoals bij Mac Leod vroeger, de vrees dat een eventuele verdubbelingsproef met enkele vakken zo weinig succes zou hebben bij de studenten, dat men ze niet verder zou uitbreiden.⁶⁴ Bovendien merkte Franck op dat het parlement dezelfde houding zou aannemen tegenover een gedeeltelijk proefstelsel als tegenover een definitieve regeling die een geleidelijke maar algemene vernederlandsing voorzag. Hij verklaarde in dat laatste geval geen ontvolking van de Gentse universiteit te vrezen. August Vermeylen voegde eraan toe dat men met een lauwe oplossing zoals tweetaligheid geen propaganda kon voeren bij het volk.

In de commissie, die verder werd uitgebreid om meer katholieken en socialisten op te nemen, geraakten Fredericq en zijn Gentse medestanders Vercoullie en Leonard Willems mettertijd geïsoleerd. In de loop van acht algemene vergaderingen plus de bijeenkomsten van een subcommissie groeide de eensgezindheid rond een plan dat op twee punten radicaler was dan dat van Mac Leod en de eerste Hogeschoolcommissie: niet alleen door de opname van de door De Raet gevraagde studierichtingen van direct economisch belang, maar ook doordat een versnelde voltooiing van de hele vernederlandsing werd voorgesteld. Fredericq bleef ten slotte als enige tegenstander over, maar beloofde niets tegen de resolutie te zullen ondernemen en liet uiteindelijk, in april 1908, zelfs toe dat die bij eenparigheid werd aangenomen.⁶⁵

Was ook Fredericq nu een overtuigd samenwerker geworden? Hij werkte toen aan de voltooiing van zijn *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, waaraan we voor dit onderzoek veel te danken hebben. Op 4 juli 1908 schreef hij aan Max Rooses, die het hoofdstuk over de Hogeschool nalas: “*Gij legt de vinger op de wonde als gij schrijft: ‘Zoek niet de schaduwzijden van de katholieke flaminganten te doen uitkomen’... Die vuige kerels van Nijptang, Flandria, soms ook Ons Recht en tutti quanti, verdienen met hun neus in hun vuiligheid gewreven te worden – Maar ik doe het soms uit dilettantisme, waar het minder past; en daar moet ik mij voor wachten.*”⁶⁶

64. Rooses noteerde, wellicht tijdens een vergadering van de commissie: “*Gemakshalve zullen de studenten een Franse leergang volgen – De kosten zullen dubbel zijn... Onze hogere klas dwingt de mindere Frans te leren. De hogere klas moet gedwongen worden Vlaams te leren.*” M. SOMERS, *Max Rooses [...]*, p. 45.

65. In zijn dagboek noteerde hij: “*Max Rooses, mijn oude uitstekende vriend, dringt zo zeer aan, dat ik toegeef om niet tegen het verslag van De Raet te stemmen. Het is wellicht ene zwakheid... Van die radicale voorbarige oplossing komt toch niets vóór lange jaren*”; H. VAN WERVEKE, *Paul Fredericq in de spiegel van zijn dagboek*, Brussel, 1979, p. 37 (6).

66. AMVC, F 466 B. *Ons Recht* (1899-1914) was het weekblad van een radicale groep binnen de Nederduitse Bond in Antwerpen. *De Nijptang* (1888-1890) was een maandblad van de Antwerpse katholieke advocaat Adolf Pauwels. Die nam als voorvechter van de vernederlandsing van het gerecht een veel strijdbaarere houding aan dan de groep Vuylsteke-Van Rijswijk en

Het waren dus, meer nog dan de katholieken, de samenwerkers en hun periodieken waartegen Fredericq vooringenomen was, maar het moet gezegd dat hij zich in zijn boek heel sereen opstelde.⁶⁷ Roosees van zijn kant was wel sterk geëvolueerd sinds zijn debat met Prayon-van Zuylen in 1888 en zijn aanvankelijke afwijzing van samenwerking voor de Gelijkheidswet in 1897.

Een eensgezinde propaganda-veldtocht?

De Hogeschoolcommissie had geen haast na het bereiken van eensgezindheid in eigen schoot, want zij besefte dat er een langdurige, grootscheepse campagne zou nodig zijn om de publieke opinie te winnen en zo de regering en het parlement onder druk te zetten. De Raet liet zich bijstaan door specialisten van verschillende studierichtingen voor een uitgebreid propagandistisch verslag. Dat zou in februari 1909 door de commissie, en in april daaropvolgend door het ANV goedgekeurd worden en later verspreid. Roosees hechtte eraan om de band met het ANV te bewaren: die moest immers de steun van het gros der liberale Vlaamsgezinden verzekeren. Het ANV gaf aan de commissie de opdracht om verder de propaganda te verzorgen. Intussen werd er geld ingezameld voor een propagandafonds, plus handtekeningen van politici en academici onder een verzoekschrift: in november 1909 had men er al 1200 bekomen. De grote strijd zou pas beginnen nadat in mei 1910 de jarenlang aanslepende taalwet op het middelbaar onderwijs uitgevaardigd was, volgens de compromis-formule van twee Antwerpse Kamerleden, de katholiek Paul Segers en de liberaal Franck.

De wet Segers-Franck was er gekomen doordat de katholieke flaminganten, verbitterd als zij waren over het verzet van de bisschoppen, ten slotte de voorstellen van de oppositiepartijen aanvaard hadden. Die hielden in: voor de socialisten, dat Wallonië buiten de wet zou worden gelaten en dat Brussel een aparte regeling zou krijgen; voor de liberalen bovendien, dat de Waalse afdelingen in het officieel onderwijs in Vlaanderen zouden bewaard blijven, ja nog aanzienlijk uitgebreid worden. De liberale partij was dus wel bereid geweest om een scheuring bij de

stichtte in Antwerpen een Vlaamse Volkspartij van Daensistische signatuur. D. LUYCKX, *Adolf Pauwels (1864-1902) en de Vlaamse Volkspartij*, in: L. WILS (red.), *Kopstukken [...]*, pp. 107-275.

67. In zijn dagboek had hij op 27 juni 1908 genoteerd over zijn *Schets*: "*Het boek zal het uitgangspunt zijn ener wetenschappelijke historiografie der Vlaamse Beweging. Veel grote gebreken, wat mij vooral treft is 't volgende: mijn werk is geschreven van een liberaal standpunt, van een te uitsluitend Gents standpunt. Ik trachtte zo onpartijdig en objectief mogelijk te zijn, maar wie kan dat!! Ik deed mijn best in geweten en loog nooit wetens of willens.*" H. VAN WERVEKE, *Paul Fredericq [...]*, p. 28 (2).

katholieke tegenstanders uit te lokken, maar niet om in “haar eigen onderwijsnet” enige vernederlandsing toe te staan, integendeel. Dat toonde de grenzen van de samenwerking, ook al had Louis Franck persoonlijk, in 1907, de Waalse afdelingen willen opofferen.⁶⁸

Wat de universiteit te Gent betreft, was het opmerkelijk dat de liberale Vlaamsgezinden zich wel bereid toonden om de Franstalige colleges af te schaffen. Zelfs Fredericq, die zich toch nog eens publiek zou uitspreken voor de tweetaligheid, stortte de aanzienlijke som van 500 frank in het propagandafonds dat in oktober 1910 al 11.700 frank had ontvangen, in grote meerderheid van vrijzinnigen.⁶⁹

Van 17 tot 19 september 1910 vergaderden in Antwerpen gelijktijdig, als een gezamenlijke manifestatie, de drie Vlaamse Wetenschappelijke Congressen: het Natuur-en Geneeskundige, het Juridische en het Taal- en Geschiedkundige. De jonge katholieke volksvertegenwoordiger Frans van Cauwelaert, die zopas tot opvolger van Edward Coremans was verkozen terwijl hij hoogleraar in de psychologie was aan de universiteit in Fribourg, sprak op de plechtige algemene vergadering over “*Universiteit en Volksleven*”. Van Cauwelaert, die sterk was beïnvloed door de ideeën van Mac Leod, verwierf met dat indrukwekkend pleidooi voor de vernederlandsing een groot aanzien, ook in de kringen van vrijzinnige Vlaamsgezinden.

In verscheidene steden werden sinds de zomer van 1910 subcommissies van de Hogeschoolcommissie in het leven geroepen met het oog op de vorming van lokale propagandacomités en de bewerking van de gemeenteraden om ondersteunende moties uit te brengen. Daartoe had de provincieraad van Antwerpen in juli bij eenparigheid het voorbeeld gegeven. In het komende parlementaire jaar zou een wetsvoorstel moeten worden ingediend, ondersteund door een grootscheepse campagne. Van belang daarvoor was, dat de Hogeschoolcommissie en dus uiteindelijk het ANV als de leiding of tenminste als het coördinerend orgaan zouden erkend worden.

Dat lag niet zomaar voor de hand. Zouden het NVV en de Volksraad zich wegcijferen voor nieuwbakken samenwerkers zoals Fredericq? Al in 1904, ten tijde van de eerste Hogeschoolcommissie, was er verzet gerezen tegen een leidende rol van het ANV. Frans Reinhard had toen op zijn jaarvergadering een motie ingediend volgens welke het ANV zich bijzonder met het stambelang moest bezig-

68. “Als men de Waalse Secties laat bestaan, dan valt heel het ding in duigen, want dan doen de Jezuïeten natuurlijk al wat ze willen”, had Franck op 7 juni 1907 aan Roosees geschreven; J. MERTENS, *De liberaal [...]*, p. 341. Het paradoxale is dat de jezuïeten niet meer konden doen wat ze wilden, maar dat de wet een grote uitbreiding van het aantal Waalse afdelingen tot gevolg had.

69. K. DE CLERCK, *Kroniek van de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit*, Beveren-Antwerpen, 1980, p. 70.

houden, en minder met de directe taalstrijd; maar die motie had men door toedoen van Hippoliet Meert verworpen. De verspreiding van het verslag van Mac Leod werd in dat jaar ook bemoeilijkt doordat de Gentse studentencommissie voor de vernederlandsing van de universiteit en professor Obrie aarzelden om de vertrouwde kanalen te verlaten voor het ANV.⁷⁰

In 1910 was het probleem nog niet van de baan. Dat was o.a. het geval omdat Reinhard en vele anderen aanhangers waren van Mac Leod en allicht niet vergaten dat de tweede Hogeschoolcommissie was ontstaan uit wat in hun ogen “*het gekuip van De Vigne, Van Rijswijck en Fredericq*” zal geweest zijn. Zij moesten hun relatief grote aanhang en hun gevestigde traditie en organisatie onderschikken aan de ‘nieuwkomers’ in de samenwerking. Het was De Raet, die zelf uit de radicale Brusselse kring stamde, die in de herfst van 1910 Reinhard moest bepraten om het NVV te doen meewerken met de Hogeschoolcommissie. Het lukte, al zuchtte hij op 13 december in een brief aan Meert: “*Het ging niet op wieltjes*”. Het NVV zou in de Brusselse subcommissie meewerken.⁷¹ Bovendien werd een taakverdeling afgesproken. De Commissie zou voortgaan met het verzamelen van handtekeningen van academici en politieke mandatarissen, veelal gemeenteraadsleden. Het NVV zou met zijn medestanders als Alfons Sevens in Gent en Victor Delille in Maldegem zijn volkspetitionnement voortzetten.⁷² In januari 1911 zouden ze een oproep lanceren om van de 25.000 al verworven handtekeningen te klimmen tot 100.000; in oktober 1912 zouden ze die inderdaad naar het parlement kunnen sturen. Het weekblad van de Hogeschoolcommissie, *De Vlaamsche Hoogeschool*, publiceerde toen zijn lijst van 2050 academici en verkozenen.⁷³ Maar de Union pour la défense de la langue française à l’Université de Gand, opgericht in oktober 1910, kon onder de professoren en de elites in het algemeen op een nog grotere aanhang rekenen.

De Hogeschoolcommissie – of het triumviraat Roose–Meert–De Raet – beseftte dat ze juist daarom niet alleen de militanten maar ook de Vlaamsgezinde volksvertegenwoordigers zou moeten disciplineren en verenigen rond één wetsvoorstel dat van haar zou uitgaan. Franck zou het ontwerpen, in overleg met de Commissie, met Van Cauwelaert en met die andere nieuwkomer in de Kamer, de socialist Camille Huysmans. Huysmans slaagde erin om in zijn plaats Edward Anseele, de

70. Zoals Meert aan De Raet had gemeld op 26 juni 1904; P. VAN HEES, *De Vlaamse Beweging [...]*, p. 85.

71. P. VAN HEES, *De Vlaamse beweging [...]*, pp. 104-105.

72. In zijn weekblad *Onze Kop* van 11 augustus 1910 had Delille nog duidelijk gesteld dat *zijn* niet de Hogeschoolcommissie de vele volksvergaderingen organiseerden voor de vernederlandsing van Gent, plus duizenden handtekeningen verzamelden waaronder die van intellectuelen en parlamentsleden.

73. K. DE CLERCK, *Kroniek [...]*, p. 97.

prestigieuze veteraan van de Gentse arbeidersbeweging, het voorstel te laten ondertekenen. Behalve Franck deed dat ook de liberaal Jan Persoons uit Sint-Niklaas, terwijl Van Cauwelaert werd geflankeerd door zijn voorganger in de katholieke studentenbeweging Juliaan Delbeke, verkozen in Roeselare, en door August Huyshauwer van de christelijke arbeidersbeweging in Gent. Samenwerking tussen de Gentse 'antisocialisten' als Huyshauwer en de socialisten, was in 1898 voor de viering van de Gelijkheidswet onmogelijk gebleken.

Toen het voorstel op 24 maart 1911 in de Kamer werd neergelegd, werd er al sinds drie maanden een reeks van grote volksvergaderingen gehouden in de vijf provinciehoofdplaatsen en in andere steden. Het gezamenlijk optreden aldaar van "de drie kraaiende hanen", zoals Huysmans zichzelf met zijn mede-sprekers Franck en Van Cauwelaert had betiteld, met hun belofte om tot aan de overwinning verbonden te blijven aan deze strijd, wekte het enthousiasme van de talrijk opgekomen flaminganten. Het heeft ook een buitensporig enthousiasme gewekt bij een aantal historici, die zich voorstelden dat er nu een eensgezinde Vlaamse beweging bestond, onder de leiding van een Grote Staf, de Hogeschoolcommissie. Die fraaie voorstelling ontsproot aan de vervoering van Maurits Basse in zijn boek *De Vlaamsche beweging van 1905 tot 1930*.⁷⁴ Ze zou haar toppunt krijgen bij Max Lamberty die, in *Lodewijk de Raet in het perspectief van deze tijd*, zijn oom en pleegvader De Raet graag voorstelde als de opvolger van Max Rooses aan het hoofd van die Grote Staf. Intussen hadden zowat alle historici van de Vlaamse beweging in meerdere of mindere mate geofferd aan die voorstelling, ook ikzelf in de oude *Algemene Geschiedenis van de Nederlanden*. Maar al hadden er na de neerlegging van het wetsvoorstel nog twee meetings van de kraaiende hanen plaats, in Brugge en in Hasselt op 26 maart en 2 april, de bijl lag toen al aan de wortel van de Vlaamse eendracht.

Op 14 maart 1911 diende premier Frans Schollaert als minister van Kunsten en Wetenschappen een wetsontwerp in voor de uitbreiding van het lager onderwijs met een vierde graad, de financiële gelijkstelling van het vrij met het officieel onderwijs en de invoering van de leerplicht. Voor Van Cauwelaert en zijn geestesgenoten was dit een belangrijke stap vooruit in de volksontwikkeling, die tot de kern van de Vlaamse beweging behoorde. Hadden zij niet zopas in december 1910, daags voor de eerste meeting van de drie kraaiende hanen, de Oudersbond tot uitbreiding en verbetering van het Vlaams Katholiek Onderwijs gesticht? In tal van krantenartikels, voordrachten en meetingtoespraken zou Van Cauwelaert het regeringsontwerp ondersteunen.⁷⁵

74. M. BASSE, *De Vlaamsche beweging van 1905 tot 1930, Deel I*, Gent, 1933, pp. 138 en 153.

75. M. VAN MECHELEN, *Kroniek van Frans Van Cauwelaert 1880-1961*, Beveren-Antwerpen, 1980, pp. 43-46.

Voor de liberale en de socialistische oppositie zou die wet integendeel een versterking van de klerikale greep op het onderwijs betekenen, dus een verergering van het obscurantisme, de hoofdoorzaak van de Vlaamse achterlijkheid. Bovendien zou zulk een politiek succes aan de 27 jaar oude, versleten katholieke meerderheid toelaten om zich te herstellen en haar heerschappij nog voor onbepaalde tijd te bestendigen. De oppositie verenigde zich en trok zich op aan een harde strijd tegen het ontwerp-Schollaert, met parlementaire obstructie en straatrumoer. In juni 1911 kon ze de regering ten val brengen en het ontwerp doen verdwijnen.

Van gezamenlijke meetings voor de universiteit was er begrijpelijkerwijze na 2 april niets meer in huis gekomen, maar toch waren niet alle banden verbroken. In Antwerpen kon in juli de Sporenviering doorgaan, die sinds enkele jaren organisaties van de drie partijen verenigde onder de vleugels van het ANV. In Gent spraken de kraaiende hanen toen opnieuw samen op "Vlaanderens Kunstdag". Maar de politieke tegenstelling nam weer toe omdat in oktober de gemeenteraadsverkiezingen plaatsvonden en de nieuwe regeringsleider Charles de Broqueville daarna aankondigde dat na de tienjaarlijkse zetelaanpassing het hele parlement zou ontbonden worden. De verkiezingen van 2 juni 1912 werden dus de grote stormloop waarin de verbonden antiklerikale partijen hoopten met eenheidslijsten het 28-jarige klerikale juk af te werpen. Tot zolang viel er op geen samenwerking te rekenen... en daarna nog minder.

In de verkiezingsstrijd hadden de katholieke flaminganten natuurlijk het argument uitgespeeld dat hun partij veruit de meest Vlaamsgezinde was. Van Cauwelaert had verklaard dat alleen onder een katholieke regering de vernederlandsing van de Gentse universiteit een kans maakte.⁷⁶ Dat was evident, gezien de felle tegenstand van de Franstalige liberalen en socialisten, die in hun partijen de grote meerderheid uitmaakten. Het was gewoon ondenkbaar dat een liberaal-socialistische regering ook maar één Franstalig vak zou schrappen aan de Gentse rijksuniversiteit. Als reactie op hun onverwachte nederlaag sloten de Waalse socialistische politici zich openlijk aan bij de voorheen liberale Waalse beweging, die essentieel een strijd was tegen de vernederlandsing van het openbaar leven in Vlaanderen, met name van de Gentse universiteit. In Antwerpen moest het ANV zijn Guldensporenviering afgelasten omdat de antiklerikale voormannen zich beledigd voelden door de katholieke verkiezingspropaganda.⁷⁷ Met veel moeite kon achteraf die ruzie bijgelegd worden zodat het gemeenschappelijk wetsvoorstel

76. M. VAN MECHELEN, *Kroniek [...]*, p. 50.

77. M. SOMERS, De Guldensporenvieringen in Antwerpen vóór 1914. Een graadmeter voor eensgezind Flamingantisme, in: *De Leiegouw*, jg. 19, 1977, pp. 449-463.

voor de vernederlandsing van de rijksuniversiteit opnieuw kon worden ingediend bij de vernieuwde Kamer, door de zes zelfde ondertekenaars als in 1911.

Maar vooraleer dit voorstel daar aan bod kwam, kraaiden de drie hanen apart bij de behandeling van een taalwet op het leger in de parlementaire zitting 1912-1913.⁷⁸ In juni 1913 betreurde De Raet de verzwakking van de werking der Hogeschoolcommissie.⁷⁹ En in de volgende zitting kwam er een nieuw wetsontwerp op het lager onderwijs ter bespreking, waarover katholieken en antiklerikalen weer even scherp tegenover mekaar stonden als drie jaar tevoren. Over de voertaal dienden de drie hanen een gezamenlijk amendement in, maar toen dat op een veto van de regering botste, sloten de katholieke flaminganten alléén een compromis met de minister.⁸⁰ Van linkse zijde werden zij nu van verraad beschuldigd. Voor Van Cauwelaert en zijn vrienden waren de onderwijshervormingen essentieel voor de Vlaamse volksontwikkeling zowel als voor de godsdienst, voor het belang van hun partij en van hun eigen positie daarin. De wet mocht dus in geen geval in gevaar worden gebracht. Voor Franck en Huysmans was het verwerpen van het klerikaal ontwerp essentieel, met liefst de val van de regering erbij, en dat zou zo gebleven zijn na een eventuele aanvaarding van het gemeenschappelijk amendement: dan nog zouden ze zeker tegen het geheel van de wet hebben gestemd.

Het wetsvoorstel tot vernederlandsing van de Gentse universiteit zou in 1914-1915 in openbare zitting van de Kamer behandeld zijn, indien de Eerste Wereldoorlog niet was uitgebroken. Zou de eendracht onder de ondertekenaars dan bewaard gebleven zijn? Alleen in het bijzonder onwaarschijnlijke geval dat ze over de hele lijn voldoening zouden gekregen hebben. Zodra er een compromis zou gesloten moeten worden, zouden de onderlinge tegenstellingen de bovenhand gehaald hebben. Voor Franck en Huysmans zou het ten val brengen van de regering zeker geprimeerd hebben op een gedeeltelijke, en misschien zelfs op een volledige vernederlandsing van de universiteit. Van Cauwelaert zou wel een val van de regering-de Broqueville, maar niet van de katholieke meerderheid geriskeerd hebben.

Na de oorlog heeft Van Cauwelaert, die toen de initiatiefnemer was van de hele taalwetgeving tot 1932, kunnen bewerken dat er iets meer samenwerking over de partijgrenzen heen tot stand kwam dan tevoren; maar nog heel weinig. Dat

78. Van Cauwelaert probeerde met zijn groep, of beter groepje, katholieke flaminganten Nederlandstalige legereenheden te bekomen. Hij kreeg daarvoor de steun van Huysmans maar die stond daarvoor alléén in de socialistische partij. Franck en Persoons spanden zich integendeel in om elke samenwerking terzake te beletten en bestreden het voorstel met kracht. R. BOIJEN, *De taalwetgeving in het Belgisch leger (1830-1940)*, Brussel, 1992, pp. 47-62.

79. Aldus M. Lamberty in *Lodewijk De Raet in het perspectief van deze tijd*, p. 297.

80. H. VAN VELTHOVEN, *De Vlaamse kwestie [...]*, pp. 321-345.

weinig was mogelijk geworden omdat de kloof tussen katholieken en antiklerikalen toen verkleind was tengevolge van het ontstaan van een andere kloof, die tussen Belgisch- en anti-Belgisch gezinde flaminganten. Opnieuw waren er toen twee Vlaamse bewegingen, waartussen samenwerking even moeilijk was als in de tweede helft van de negentiende eeuw tussen die van Gezelle en van Vuylsteke: omdat ze heel andere doelstellingen nastreefden.

Besluit

De doelstellingen die vóór 1914 de Vlaamsgezinden verdeelden waren van levensbeschouwelijke aard: wilden ze met hun beweging het traditionele geloof versterken of integendeel het vrije denken bevorderen? Die onenigheid vertaalde zich in een partijpolitieke tegenstelling die vooral de intellectuelen in moeilijkheden bracht, want de partij van de vooruitgang had nauwelijks belangstelling voor de volkstaal, anders dan de seculiere geestelijkheid en haar conservatieve aanhangers. Mettertijd werd vooral de liberale partij, maar in haar spoor ook de socialistische, een uitgesproken tegenstander van de Vlaamse beweging waarin ze een werktuig zagen van de katholieken. Na 1870 moesten Vlaamsgezinde liberalen hun eisen tot een minimum beperken en mochten ze niet met katholieke flaminganten samenwerken, want dan zouden ze het vertrouwen verliezen van hun eigen partij. Van de Brusselse groep die vanaf 1883 toch die samenwerking herstelde, zouden sommigen zich inderdaad uit de liberale partij afscheuren.

Een ruimere samenwerking kon vanaf 1896 en vooral vanaf 1907 worden bereikt met het oog op de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Dat was onder meer te danken aan de overtuigingskracht waarmee Julius Mac Leod en Lodewijk de Raet bepleitten dat hoger onderwijs in de volkstaal een vereiste was voor een culturele bloei en voor economische welvaart. Wat men totnogtoe te weinig heeft ingezien, is dat een grotere bereidheid aan antiklerikale kant om met katholieke flaminganten samen te werken, pas mogelijk werd door het verzet van het episcopaat tegen de vernederlandsing van het middelbaar en het hoger onderwijs. Het 23ste Nederlands Taal- en Letterkundig Congres in Antwerpen in 1896 en de groep België van het Algemeen Nederlands Verbond sinds 1907 konden een stimulerende rol spelen, niet vanwege hun 'Groot-Nederlands' karakter zoals A.W. Willemsen suggereerde, maar dankzij hun overwegend liberale aanhang die wel verband hield met hun Groot-Nederlands uithangbord. Van evenveel belang was dat het telkens ging om Antwerpse initiatieven. In Gent was al sinds het midden van de 19de eeuw de levensbeschouwelijke tegenstelling heel scherp, de verfransing was er veel sterker dan in Antwerpen en het liberale flamingantisme had er zich na 1870, onder leiding van Vuylsteke, bij neergelegd dat op het politieke vlak de overwinning van de liberale partij vóór alles moest prevaleren.

In Antwerpen was het klimaat blijvend beïnvloed door de Meetingpartij die er van 1862 tot 1872 het stadsbestuur in handen had gehouden, en tot aan de evenredige zetelverdeling ook de afvaardiging naar het parlement. De Nederduitse Bond telde nog vrijzinnige flaminganten, waaronder volksvertegenwoordiger Coremans. De liberale Vlaamsgezinden van Antwerpen hadden zich in het begin van de jaren 1880 flamingantischer getoond dan de Gentenaars. Ze hadden in 1886 met hen deelgenomen aan de boycot van de Academie, maar acht jaar later had Pol de Mont dat betreurd. Zoals in Antwerpen de boycot van de 'klerikale' Academie afbrokkelde na acht jaar, zou daar na meer dan twintig jaar katholieke regering de idee afbrokkelen dat met een vernederlandsing van Gent moest worden gewacht tot die regering gevallen was; want ze had zowel de invoering van de evenredige zetelverdeling overleefd als die van het algemeen stemrecht. Zo aanvaardden eerst de liberalen van Antwerpen en ten slotte ook die van Gent samenwerking met katholieken, maar zonder daarin zo ver te gaan als hun vrienden in Brussel.

EM. PROF. DR. LODE WILS
GRAAF DE GRUNNELAAN 14, B-3001 HEVERLEE